

WIELKA HISTORIA ŚWIATA

OD DRUGIEJ WOJNY ŚWIATOWEJ DO XXI WIEKU

tom 12

WIELKA HISTORIA
ŚWIATA

tom XII

KOMITET REDAKCYJNY

prof. dr hab. Józef Andrzej Gierowski

prof. dr hab. Stanisław Grodziski

prof. dr hab. Jerzy Wyrozumski

Pod patronatem naukowym
Polskiej Akademii Umiejętności

WIELKA HISTORIA ŚWIATA

tom XII

Od drugiej wojny światowej do XXI wieku

pod redakcją naukową Wojciecha Rojka

Tadeusz Czekalski
Piotr Mikietyński
Jakub Polit
Wojciech Rojek
Irena Stawowy-Kawka
Janusz Węc

Dyrektor	Dariusz Czopek
Redaktor naczelny	Jan Pieszczechowicz
Redaktor tomu	Magdalena Olkuśnik, Michał Stachowski, Elżbieta Wójcik
Redaktor techniczny	Jacek Orzechowski
Korekta	Elżbieta Wójcik
Projekt graficzny książki	Look Studio
Zdjęcie na okładce	Flash Press Media
Projekt okładki	Małgorzata Karkowska
Wybór ilustracji	Przemysław Gryc
Grafika i rysunki	Zbigniew M. Bielak, Dariusz Kronowski
Skanowanie zdjęć	Andrzej Najder
Przygotowanie kapsuł	Jan Pieszczechowicz
Ilustracje	Corbis Polska oraz archiwum Oficyny Wydawniczej FOGRA

ISBN 83-85719-80-6 komplet

ISBN 83-60657-01-7 Tom 12

ISBN 978-83-7391-591-6

ISBN 83-7391-591-5

NR 4841

© by FOGRA OFICYNA WYDAWNICZA, KRAKÓW 2006

© for the book-club edition by Bertelsmann Media Sp. z o.o., Warszawa 2006

OFICYNA WYDAWNICZA
KRAKÓW, ul. Pawia 12

WARSZAWA, ul. Rosoła 10

Słowo wstępne

Druga połowa XX w. zaowocowała – w skali całego globu – kardynalnymi zmianami, nie tylko polityczno-militarnymi, ale także gospodarczymi i społecznymi, a w konsekwencji również kulturalno-mentalnościowymi, co radykalnie przeobraziło zarówno stosunki międzynarodowe, jak i życie zwykłych ludzi. W pierwszej z tych sfer, to jest polityczno-wojskowej, odnotować wypada kilka dominujących nurtów: zmagania dwu bloków, dekolonizację, a także detronizację Europy, gdy mowa o aspiracjach do zajmowania poczesnego miejsca w świecie. Na podkreślenie zasługuje także i to, że wszystkie te czynniki są ze sobą wzajemnie ściśle powiązane, tak w przestrzeni, jak i w czasie.

Większa część okresu powojennego zdominowana została, w ramach systemu bipolarnego, przez rywalizację na wszystkich polach dwu bloków, w których wiodąca rola przypadła Waszyngtonowi i Moskwie. Zmagania krajów liberalnej demokracji i komunizmu bez wątpienia przysłoniły, przynajmniej z perspektywy mieszkańców bogatej Północy, inne rozgrywające się podówczas procesy. Równie brzemienne w skutki, zwłaszcza dla wybijających się na niepodległość krajów Trzeciego Świata, okazał się proces dekolonizacji i towarzyszące mu wojny i niepokoje. Zaowocowało to niebywałym w dziejach wzrostem znaczenia innych regionów globu. Chociaż zjawisko to, zwłaszcza za sprawą Stanów Zjednoczonych Ameryki, dawało o sobie znać już w międzywojniu, to dopiero po II wojnie świat definitywnie przestał być europocentryczny.

W rezultacie tempo i natłok niezwykle istotnych wypadków sprawiły, że osiã rozważań niniejszego tomu stała się historia polityczna, a w pewnym stopniu także militarna i gospodarcza, na tle losów poszczególnych krajów. Notabene o wielu z nich, w wyniku wzmiankowanych wyżej procesów dekolonizacji, wspomina się po raz pierwszy w dziejach świata. Niemniej jednak Europa wciąż zajmuje, ze zrozumiałych dla nas względów, poczesne miejsce na kartach niniejszego opracowania. Na tym obszarze kluczowym zagadnieniem była natomiast bez wątpienia kwestia Niemiec, a w drugiej części okresu – problem przezwyciężenia ich podziału. Nadto – zarówno z punktu widzenia historii Europy, jak i w szerszej perspektywie – niebagatelne znaczenie mają, wciąż niezakończone a zarazem budzące spore emocje, procesy integracji europejskiej.

Europa

W chwili zakończenia II wojny światowej Europa Zachodnia była zbyt słaba, aby samodzielnie brać udział w międzynarodowych rozgrywkach, Stany Zjednoczone z kolei dopiero określały swoją politykę. Z jednej strony wciąż żywy był nurt opowiadający się za kontynuacją, wywodzącej się z okresu II wojny światowej, współpracy z ZSRR, z drugiej – w miarę jak Rosjanie budowali swą potęgę w Europie – w Waszyngtonie na znaczeniu zyskiwała koncepcja tolerowania, a nawet uznania sfer wpływów.

sytuacja po II wojnie światowej

W powojennym świecie jedną z najbardziej wpływowych instytucji staje się powołana do życia 24 X 1945 Organizacja Narodów Zjednoczonych, której Kartę podpisano w San Francisco już 26 czerwca na konferencji założycielskiej. Jej powstanie zapowiadały jeszcze w latach II wojny światowej liczne deklaracje mocarstw koalicji antyhitlerowskiej. ONZ posiada międzynarodową zdolność prawną i podmiotowość prawną-międzynarodową; siedziba główna mieści się w Nowym Jorku, a okręg administracyjny, w którym się znajduje jest eksterytorialny. Dwie siedziby europejskie zlokalizowano w Genewie i Wiedniu. Reprezentanci organizacji korzystają ze specjalnych immunitetów i przywilejów określonych odrębną konwencją.

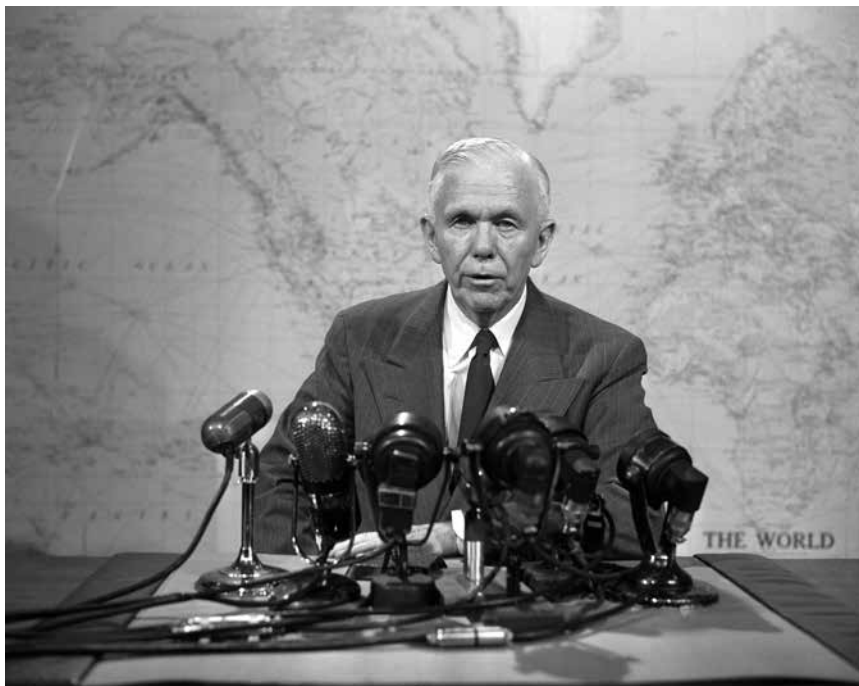
Organizacja Narodów Zjednoczonych

Główne cele organizacji to utrzymanie międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa, organizowanie współpracy międzynarodowej oraz działalność na rzecz respektowania praw człowieka. Do organizacji należą 192 państwa (2006 r.). Najwyższym organem jest Zgromadzenie Ogólne, Rada Bezpieczeństwa, Rada Gospodarcza i Społeczna, Rada Powiernicza oraz Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości i Sekretariat. *De facto* najistotniejszą rolę odgrywa składająca się z 15 członków Rada Bezpieczeństwa; do 1965 r. było ich 11, w tym 5 stałych: Chiny (w latach 1949-1971 – Tajwan), Federacja Rosyjska (do 1991 r. – ZSRR), Francja, Stany Zjednoczone i Wielka Brytania, którzy dysponują prawem weta. W kilku powojennych dekadach ONZ odegrała niezwykle istotną rolę w procesie dekolonizacji i propagowaniu praw wszystkich narodów do samostanowienia, obecnie zaś jest przede wszystkim dogodną płaszczyzną spotkań i politycznej współpracy państw członkowskich.

główne organy ONZ

Znaczącą rolę odgrywa współcześnie silnie powiązana z ONZ Światowa Organizacja Handlu (*World Trade Organization* – WTO), którą powołano do życia 15 IV 1994. Podstawę prawną stanowił przyjęty przez 128 państw *Akt końcowy Rundy Urugwajskiej* Układu Ogólnego w sprawie Ceł i Handlu. Siedzibę organizacji ustanowiono w Genewie, a praktyczną działalność podjęła w styczniu 1995 r. Zasadniczym celem WTO jest liberalizacja międzynarodowego handlu, czemu

Światowa Organizacja Handlu

Ryc. 1

George Catlett Marshall (1880-1959) – w latach 1947--1949 sekretarz stanu w gabinecie prezydenta Trumana. Autor „*European Recovery Program*”

struktura WTO

służy stopniowe obniżanie barier celnych i barier pozataryfowych. Pozostałe cele to: forsowanie praw ułatwiających ochronę własności intelektualnej, prowadzenie polityki inwestycyjnej wspierającej handel i wreszcie rozstrzyganie sporów. Warunkiem przystąpienia do WTO jest dostosowanie norm prawa wewnętrznego do reguł rządzących organizacją. Głównym organem jest zwoływana co dwa lata Konferencja Ministerialna, a ciało wykonawcze stanowi Rada Generalna, którą wspierają Rada do spraw Handlu Towarami oraz Rada do spraw Handlowych Aspektów Praw Własności Intelektualnej. W XII 2005 r. do WTO należało 149 krajów, a około 30 ubiegało się o przyjęcie. Polska jest członkiem-założycielem.

pomoc materialna USA dla Europy

W pierwszych latach po wojnie ogromną rolę odegrała także pomoc materialna. USA udzielały jej już przed wejściem w życie planu Marshalla. Szacuje się, że w okresie od września 1945 do grudnia 1947 r. Waszyngton wsparł Europę kwotą 9,3 mld dolarów, co obejmowało zarówno kredyty, jak i doraźne wsparcie w gotówce. Należy w tym miejscu przypomnieć, że zaledwie około 0,5 mld dolarów trafiło do krajów Europy Wschodniej; do państw Starego Kontynentu docierała ponadto również pomoc materialna UNRRA, której rozmiary sięgnęły kwoty prawie 4 mld dolarów, a 70% tej sumy pochodziło ze Stanów Zjednoczonych.

plan Marshalla

Ówczesny sekretarz stanu USA George Marshall zaprezentował koncepcję Planu Odbudowy Europy 5 VI 1947 na Uniwersytecie Harvarda. W odpowiedzi na tę ofertę z inicjatywy ministrów spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii Ernesta Bevena i Francji Georges'a Bidaulta zwołano w Paryżu w dniach od 27 VI do 2 VII 1947 konferencję ministrów państw zachodnioeuropejskich oraz ZSRR, na której miał zostać sformułowany program odbudowy gospodarki europejskiej. Ogólnemu programowi w tym zakresie sprzeciwiła się Moskwa, która formalnie opowiadała się

za programami „narodowymi”, a Władysław Gomułka demonstracyjnie wyjechał z Paryża. Nie bacząc na negatywne stanowisko Kremla reprezentanci 12 krajów spotkali się ponownie w Paryżu 12 lipca.

Do kierowania przyjętą koncepcją powołano dwie instytucje: dystrybuowanie towarów i kredytów spadło na barki kierowanej przez amerykańskiego finansistę P.G. Hoffmana Administracji Współpracy Gospodarczej (*Economic Cooperation Administration*, ECA), a szerzej pomyślane funkcje integracyjne powierzono powstałej dopiero 16 IV 1948 Europejskiej Organizacji Współpracy Gospodarczej (*Organization for European Economic Cooperation* – OEEC). Kongres USA uchwalił stosowny akt 3 IV 1948. W trakcie pierwszych dwóch lat funkcjonowania tego programu łączna wartość dostaw przekroczyła 8,7 mld dolarów, a w kolejnych dwóch – ponad 8 mld dolarów. Plan Marshalla zakończył się formalnie 31 X 1951 wraz z rozwiązaniem ECA, ale określenie „w ramach planu” funkcjonowało aż po rok 1955 i obejmowało całokształt gospodarczo-wojskowych stosunków członków.

4 III 1947 w Dunkierce doszło do zawarcia sojuszu francusko-brytyjskiego na najbliższe 50 lat, a 17 III 1948 ministrowie spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii, Francji i trzech krajów Beneluksu podpisali w Brukseli traktat o współpracy w sprawach gospodarczych, społecznych, kulturalnych oraz dotyczących zbiorowej samoobrony. Oznaczało to powstanie Unii Zachodniej, której zasadniczym celem była obrona sygnatariuszy przed każdą agresją, przede wszystkim ze strony Niemiec. Jedynie pod tym warunkiem Stany Zjednoczone gotowe były zaangażować się w obronę Europy Zachodniej. Bevin i Bidault w dalszym ciągu podtrzymywali inicjatywę i wkrótce zaproponowali Stanom Zjednoczonym powołanie do życia szerszej wspólnoty obronnej. Przełomem w polityce amerykańskiej stała się uchwa-

Administracja Współpracy
Gospodarczej

Europejska Organizacja
Współpracy Gospodarczej

powstanie Unii
Zachodniej

Ryc. 2
Ceremonia podpisania Paktu
Północnoatlantyckiego (Wa-
szyngton, 4 IV 1949)

Traktat Północnoatlantycki

lona 11 VI 1948 przez Senat USA rezolucja Arthura Vanderberga, która umożliwiła Waszyngtonowi współdziałanie – w okresie pokoju i poza obrębem kontynentu amerykańskiego – w regionalnych sojuszach obronnych. 6 lipca rozpoczęto rokowania z Europą na temat współpracy obronnej. Rozwój kryzysu berlińskiego sprawił, że już w październiku 1948 r. uzgodniono tymczasowe formy współpracy w tej dziedzinie. Ostatecznie 4 IV 1949 doszło do podpisania w Waszyngtonie Traktatu Północnoatlantyckiego, który stanowił formalną podstawę prawną do powstania Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego i miał obowiązywać w strefie północnego Atlantyku.

Administracja Współpracy Międzynarodowej

Tymczasem zmieniona sytuacja polityczna wpłynęła w znacznej mierze na charakter podejmowanych w ramach tej koncepcji działań. Powstanie NATO, jak również wybuch wojny koreańskiej sprawiły, że znaczna część dostaw miała charakter militarny. ECA przemianowano na Administrację Wspólnego Bezpieczeństwa (*Mutual Security Administration*, MSA), która objęła również kraje południowoazjatyckie. Tę ostatnią w czerwcu 1953 r. przemianowano na Administrację Operacji Zagranicznych (*Foreign Operations Administration*), a następnie 30 VI 1955 na Administrację Współpracy Międzynarodowej (*International Cooperation Administration*). Była ona jednak formalnie jedynie wydziałem Departamentu Stanu. W jej gestii znalazły się wszystkie towarowe i kredytowe, a zarazem cywilne i wojskowe umowy Stanów Zjednoczonych zawierane ze wszystkimi krajami świata, z którym i w latach 1948-1955 USA podpisały stosowne układy.

NATO

Na mocy Traktatu Północnoatlantyckiego powołano do życia Organizację Paktu Północnoatlantyckiego (*North Atlantic Treaty Organization* – NATO). Pierwszymi członkami zostało 12 państw – 10 europejskich oraz 2 północnoamerykańskie: Stany Zjednoczone i Kanada. 18 II 1952 r. do NATO przystąpiły Grecja i Turcja, w 1955 r. – RFN, 30 V 1982 r. – Hiszpania, która uczestniczy w strukturach wojskowych dopiero od 1997 r., 12 III 1999 r. – trzy pierwsze państwa środkowoeuropejskie: Czechy, Polska i Węgry, a następnie w 2004 r. – Litwa, Łotwa i Estonia. Kwatera Główna znajdowała się w Fontainebleau pod Paryżem, ale kiedy w 1966 r. Francja wycofała się z wojskowych struktur Paktu przeniesiono ją do Brukseli [**Struktura NATO**].

koncepcja „wysuniętej obrony”

Do chwili rozwiązania Układu Warszawskiego (1991 r.) w polityce NATO zasadniczą rolę odgrywały, rzecz jasna, cele wojskowe: zapewnienie bezpieczeństwa członkom przed agresją ze Wschodu oraz globalną konfrontacją. Generalnym założeniem strategicznym była koncepcja „wysuniętej obrony”, która oznaczała prowadzenie działań konwencjonalnych w Europie. W 1954 r. wprowadzono doktrynę zmasowanego odwetu, która dopuszczała możliwość przeobrażenia wojny toczonej środkami konwencjonalnymi w konflikt nuklearny. Wówczas siły krajów europejskich pełniłyby rolę „tarczy”, a amerykańskie strategiczne wojska nuklearne – „miecza”. Należy jednak pamiętać, że już tendencje odprężeniowe, które ujawniły się pod koniec lat 60., sprawiły, że znaczenia nabrały polityczne i dyplomatyczne aspekty działalności NATO, czego konsekwencją było zastąpienie w 1967 r. doktryny zmasowanego odwetu doktryną elastycznego reagowania, nie rezygnującą co prawda z możliwości użycia broni atomowej, ale zarazem dopuszczającą możliwość prowadzenia kilku ograniczonych konfliktów.

zmiany na przełomie lat 80 i 90

Zasadnicze przeobrażenia NATO przyniosły jednak dopiero zmiany, do których doszło w Europie na przełomie lat 80. i 90., do których doprowadził niewątpliwie rozkład ZSRR, zjednoczenie Niemiec, różnorakie przemiany w krajach bloku wschodniego i wreszcie zawarcie porozumienia o redukcji sił konwencjonalnych w Europie. Zmiany te uwidoczniły się głównie w trzech aspektach: strategii i struktury wojskowej, współpracy z krajami postkomunistycznymi oraz roli NATO

Struktura NATO

NATO składa się z organów dwojakiego rodzaju – cywilnych i wojskowych, które ustalają politykę sojuszu i odpowiadają za jego realizację. Najwyższym gremium kierowniczym jest Rada Północnoatlantycka (Rada Ministrów), w której skład wchodzi reprezentanci wszystkich krajów członkowskich. Sesje tego organu odbywają się 2 razy w roku, zwykle na szczeblu ministrów spraw zagranicznych, obrony i finansów. Znacznie rzadsze są spotkania szefów państw i rządów, nazywanymi szczytami NATO, na których zapadają z reguły ważne decyzje polityczno-wojskowe. Niższym organem jest Stała Rada NATO tworzona przez ambasadorów państw członków. Gremium to spotyka się przynajmniej raz w tygodniu. W sferze wojskowej czołową rolę odgrywa z kolei Komitet Planowania Obrony, który obraduje jedynie 2 razy w roku, który zwykle składa się z ministrów obrony, a ich narady poprzedzają najczęściej posiedzenia Rady Północnoatlantyckiej. Z tego organu w 1966 wycofała się Francja. Do naczelných organów wojskowych należy również Grupa Planowania Nuklearnego, w której Francja jest również nieobecna, a Islandia ma status obserwatora. Opracowywaniem raportów, redagowaniem uchwał i bieżącym nadzorowaniem ich wcielania w życie zajmuje się Sekretariat Międzynarodowy z obieranym na czteroletnią kadencję Sekretarzem Generalnym, który z urzędu przewodniczy także roboczym posiedzeniom

większości organów. Wspieraniem i propagowaniem wyznaczonych przez państwa członkowskie zasad zajmuje się Zgromadzenie Północnoatlantyckie składające się z reprezentantów parlamentów krajów członkowskich. Od 1990 r. w jego posiedzeniach uczestniczą ponadto, na prawach delegatów stowarzyszonych, deputowani z Europy Środkowej i Wschodniej.

Struktury cywilne NATO tworzą liczne, powoływane z reguły przez Radę Północnoatlantycką, komitety i grupy robocze; stałych jest ponad dwadzieścia. Kluczowym elementem struktur wojskowych jest z kolei podporządkowany Radzie i Komitetowi Planowania obrony Komitet Wojskowy, którego sesje odbywają się dwa razy w roku z udziałem szefów sztabów generalnych. Znacznie częściej obraduje natomiast stały Komitet Wojskowy, którego zasadnicza rola sprowadza się do kierowania pracą dowództw regionalnych. Dysponuje on w tym celu organem wykonawczym – Międzynarodowym Sztabem Wojskowym. Cały obszar strategiczny NATO znajduje się w gestii jednego z dwóch dowództw naczelných: Naczelnego Dowództwa Sojusznicznych Sił Zbrojnych w Europie, które mieści się w belgijskim Casteau, oraz znajdującego się w Norfolk w USA Naczelnego Dowództwa Połączonych Sił Zbrojnych Atlantyku. Struktury te wspiera Grupa Planowania Regionalnego Kanady i Stanów Zjednoczonych.

w rozwiązywaniu konfliktów, a nawet im zapobieganiu. W rezultacie na szczycie NATO w Rzymie w 1991 r. przyjęto nową *Koncepcję strategiczną*, której ostateczną formę nadano jej w 1999 r. na jednym z kolejnych szczytów w Waszyngtonie. Zrezygnowano wówczas z koncepcji obrony na wysuniętych granicach, opowiadając się za wysuniętą obecnością wojskową, co oznaczało, że NATO, oprócz zadań *stricte* obronnych, ma także zapewniać środkami polityczno-wojskowymi stabilność obszaru północnoatlantyckiego. W tym kontekście przystąpiono do reorganizacji sił wojskowych sojuszu – sformowano siły obronne, siły wsparcia i wreszcie siły szybkiego reagowania, a w zakresie dowodzenia zredukowano liczbę organów niższych szczebli. W tym kontekście wspomnieć można, że w 1994 r. rozwiązano Dowództwo Cieśniny La Manche. Jednocześnie podjęto prace dostosowujące relacje między Europą i Stanami Zjednoczonymi do wymogów europejskich procesów integracyjnych i kształtującej się – dość opornie – europejskiej zdolności obronnej. W tej ostatniej kwestii w 1996 r. zgodzono się, aby idea Europejskiej Tożsamości w Dziedzinie Bezpieczeństwa i Obrony krystalizowała się właśnie w ramach NATO.

Na początku lat 90. poważnym wyzwaniem stało się określenie stosunku sojuszu do krajów postkomunistycznych. Zamierzano uporać się z tym problemem podejmując dialog ze wszystkimi państwami, określając specjalne zasady współpracy z Rosją i wreszcie inaugurując proces poszerzania NATO o wybrane kraje. Już w lipcu 1990 r. w trakcie szczytu sojuszu w Londynie przyjęto *Deklarację londyńską* proponującą państwom Europy Środkowej i Wschodniej nawiązanie bezpośrednich kontaktów, zapoczątkowanie dialogu politycznego i współpracy woj-

nowa *Koncepcja Strategiczna*

idea Europejskiej Tożsamości w Dziedzinie Bezpieczeństwa i Obrony

poszerzanie NATO

Ryc. 3

Podpisanie porozumienia między Rosją a NATO 27 V 1997

Rada Partnerstwa Euroatlantyckiego

Partnerstwo dla Pokoju

porozumienie między NATO i Rosją

operacje wojskowe NATO na Bałkanach

skowej. Wkrótce poszerzono tę koncepcję o państwa neutralne. W tym celu w 1991 r. powołano do życia Północnoatlantycką Radę Współpracy, którą sześć lat później przekształcono w Radę Partnerstwa Euroatlantyckiego. Umożliwiała ona członkom współdecydowanie w kwestiach operacji wojskowych. W 1994 r. powstało Partnerstwo dla Pokoju oznaczające możliwość współpracy między państwami NATO a innymi krajami. Było ono przede wszystkim otwarte dla członków OBWE. Trzy lata później formuła Partnerstwa dla Pokoju została znacznie rozbudowana i w rezultacie w 2002 r. uczestniczyło w nim 45 państw. W praktyce corocznie przyjmuje się Indywidualne Programy Partnerstwa pozwalające m.in. na dostosowywanie własnych systemów defensywnych do standardów obowiązujących w NATO, a także na zwiększanie kontroli czynników cywilnych nad siłami zbrojnymi.

W procesie poszerzania NATO o nowych członków niebagatelną rolę odegrało osłabianie obaw Rosji, dzięki czemu 27 V 1997 podpisano *Akt stanowiący o dwustronnych stosunkach, współpracy i bezpieczeństwie między Federacją Rosyjską a NATO*, który stanowił formalną podstawę do powołania Stałej Wspólnej Rady Rosja – NATO. Następnie 9 VII 1997 na szczycie sojuszu w Madrycie podpisano kartę o szczegółowym partnerstwie z Ukrainą, tworząc zarazem Komisję NATO – Ukraina. Podczas tego spotkania oficjalnie zaproszono Czechy, Polskę i Węgry do negocjowania przystąpienia do sojuszu. Już 16 grudnia tego roku podpisano w Brukseli protokoły akcesyjne, a formalnie do przystąpienia tych krajów do NATO doszło 12 III 1999. Kolejne kroki poczyniono w tej kwestii na obradującym w listopadzie 2002 r. szczycie w Pradze, kiedy zaproszono do członkostwa Bułgarię, Estonię, Litwę, Łotwę, Rumunię, Słowację i Słowenię. Na tym spotkaniu zaakceptowano też plan współdziałania z Ukrainą. Tymczasem już w 1992 r. Rada Północnoatlantycka zaakceptowała – bazując na mandatach ONZ i KBWE – operację wojskową poza traktatowym obszarem działania. Rozpoczęły się wówczas działania w Bośni i Hercegowinie. W rezultacie od grudnia 1995 r. to właśnie na NATO spadła odpowiedzialność za proces pokojowy w tej republice. Stacjonowały tam siły IFOR, od

1996 r. SFOR z udziałem oddziałów NATO, a także 20 oddziałów z krajów spoza sojuszu, w tym z Polski. W marcu 1999 r., kiedy Belgrad zerwał rozmowy w sprawie statusu Kosowa, NATO przeprowadziło, tym razem bez upoważnienia ze strony ONZ, interwencję lotniczą przeciw Jugosławii. Następnie, po atakach terrorystycznych 11 IX 2001, NATO zaoferowało pomoc wojskową Stanom Zjednoczonym. Jednakże udział sił sojuszu był skromny – w sferze działań bojowych jedynie RAF wspomagało lotnictwo amerykańskie w nalotach na mieszczące się w Afganistanie obiekty terrorystów. Siły poszczególnych członków NATO wspomagały natomiast Waszyngton w operacjach wywiadowczych, a także udzielały mu wsparcia logistycznego i współdziałały w ochronie wybrzeży Stanów Zjednoczonych.

operacja lotnicza
przeciw Jugosławii

Ważną rolę gospodarczą odegrało Europejskie Stowarzyszenie Wolnego Handlu (*European Free Trade Association* – EFTA), o którego powstaniu rozmawiała z członkami OEEC Wielka Brytania już w 1956 r., jednak pomysł ten nie zyskał wówczas akceptacji. Trzy lata później kraje skandynawskie zaproponowały powołanie do życia przez niektóre państwa OEEC nie będące członkami EWG strefy wolnego handlu. Konwencję taką podpisano w styczniu 1960 r. w Sztokholmie, a weszła w życie 3 maja tego samego roku. Członkami założycielami były Austria, Dania, Norwegia, Portugalia, Szwajcaria, Szwecja i Wielka Brytania; objęła także Lichtenstein, który pozostawał w unii celnej ze Szwajcarią, a od 1961 r. Finlandię, lecz w charakterze członka stowarzyszonego. Zasadniczym powodem powstania nowej organizacji z siedzibą w Genewie była z jednej strony niechęć państw do przystąpienia do EWG (np. wymogi neutralności lub więzy Londynu z krajami Wspólnoty Narodów), a z drugiej potrzeba współpracy ekonomicznej. Podstawowym celem EFTA było stopniowe znoszenie ceł na wyroby przemysłowe i do 1967 r. udało się doprowadzić do powstania strefy wolnego handlu. Wyjątkiem była jedynie Portugalia, w której proces ten trwał aż do 1979 r. Znacznie mniejsze sukcesy osiągnięto w dziedzinie artykułów rolnych i rybołówstwa. Z czasem pojawili się nowi, pełnoprawni członkowie: w 1970 r. – Islandia, w 1986 r. – Finlandia, a w 1991 r. – Liechtenstein. Nie bacząc na formalną opozycję, zasadniczym partnerem pozostawała od zarania EWG, a poszczególne państwa EFTA podejmowały w różnych okresach starania o wejście w skład tego ugrupowania, co oznaczało, rzecz jasna, wystąpienie z EFTA. W styczniu 1973 r. jako pierwsze „dopięły swe go” Dania i Wielka Brytania, a w styczniu 1986 r. Portugalia. Istotną decyzją było objęcie w 1994 r. państw EFTA – bez Szwajcarii – umową o Europejskim Obszarze Gospodarczym (*European Economic Area* – EEA). Następowo dalsze kurczenie się szeregów EFTA. W styczniu 1995 r. w UE znalazły się Austria, Finlandia i Szwecja, a w 2000 r. do EFTA należały jedynie Islandia, Norwegia i Szwajcaria z Liechtensteinem. Głównym organem EFTA jest Rada, będąca zasadniczym forum, na którym ustala się w gronie ministrów stanowisko organizacji. Od 1977 r. funkcjonuje także, wyposażony w kompetencje doradcze, Komitet Przedstawicieli Parlamentów Państw EFTA.

Europejskie Stowarzyszenie
Wolnego Handlu

strefa wolnego
handlu

Europejski Obszar
Gospodarczy (EEA)

Ideę utworzenia wspomnianego wyżej EEA wysunięto już w 1984 r. podczas spotkania ministrów spraw zagranicznych członków EWG i EFTA. Powołano go na mocy zawartej w maju 1992 r. w Porto wielostronnej umowy między UE i EFTA (bez Szwajcarii, której mieszkańcy w przeprowadzonym w 1992 r. referendum opowiedzieli się przeciw), która weszła w życie z dniem 1 I 1994. Układ ten ustanawia *de facto* wspólny rynek w handlu artykułami przemysłowymi, a ponadto zezwala na swobodny przepływ kapitału i usług. Przewidziano także programy dodatkowe w zakresie ochrony środowiska, badań naukowych, polityki socjalnej oraz ochrony konsumenta. Naczelnym Organem jest Rada, zbierająca się przynajmniej raz na pół roku, która składa się z członków Rady UE, Komisji Europejskiej i reprezentantów

umowa między
UE i EFTA

krajów EFTA. Organem wykonawczym jest Wspólny Komitet; ponadto istnieje wiele innych wyspecjalizowanych Komitetów.

Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE)

czterostronne porozumienie w sprawie Berlina Zachodniego

Znaczną rolę w historii kontynentu odegrały również wieloletnie spotkania dyplomatów funkcjonujące pod nazwą Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE). Potrzeba wymiany myśli w skali całego kontynentu wzrastała począwszy od przełomu lat 50. i 60. W tym kontekście przywołuje się także czasami zgłoszoną w 1964 r. koncepcję peerelewskiego ministra spraw zagranicznych Adama Rapackiego. Zachód poważniej zainteresował się tą ideą dopiero w 1967 r., kiedy pod auspicjami NATO opracowano raport Harmela. Dwa lata później Wschód odpowiedział Apelem Budapeszteńskim państw-stron Układu Warszawskiego. Ostatnie poważniejsze opory zostały przełamane, kiedy RFN zawarła w sierpniu i grudniu 1970 r. układy z ZSRR i Polską, a następnie, w 1972 r. doszło do podpisania czterostronnego porozumienia w kwestii Berlina Zachodniego, co Pozwoliło zainaugurować w Espoo pod Helsinkami w listopadzie 1972 r. wstępne negocjacje przedstawicieli wszystkich, oprócz Albanii, krajów europejskich, a spoza kontynentu Kanady i USA. 8 VI 1973 uzgodniono *Zalecenia końcowe* precyzujące zarówno ramy proceduralne (najważniejsze z nich to listy uczestników i gości, porządek dzienny i terminy posiedzeń oraz akceptacja zasady, że do podjęcia decyzji nieodzowny jest consensus), jak i merytoryczne (podział omawianych problemów na cztery grupy – „koszyki”: zagadnienia bezpieczeństwa, w tym rozwój środków prowadzących do wzrostu wzajemnego zaufania, kooperację gospodarczą i naukowo-techniczną, współpracę humanitarną, a także metody postępowania po konferencji). Była to więc bardzo obszerna koncepcja bezpieczeństwa, zawierająca w sobie (oprócz *stricte* militarnych) również kwestie ekonomiczne dotyczące praw człowieka.

Zalecenia końcowe konferencji w Helsinkach

Akt końcowy KBWE

Zalecenia końcowe zyskały formalną akceptację uczestników w pierwszej dekadzie lipca 1973 r. podczas narady ministrów spraw zagranicznych. Wówczas też zgłoszono ponad 30 sugestii dotyczących przyszłych ustaleń. Zachód zmierzał przede wszystkim do powszechnej akceptacji praw człowieka i swobód obywatelskich, co dawałoby wszystkim Europejczykom dostęp do dóbr kultury i informacji. Priorytetem dla Wschodu z kolei były gwarancje nienaruszalności powojennego ładu (granice państw, nieingerencja w kwestie wewnętrzne), a także rozwój współpracy gospodarczej. Zasadnicze rozmowy toczyły się następnie w trakcie trwającej od listopada 1973 do lipca 1975 r. w Genewie drugiej fazy Konferencji. W rezultacie uzgodniono tekst *Aktu końcowego* KBWE, który został uroczystie podpisany w trzeciej fazie Konferencji podczas spotkania przywódców 35 państw, do którego doszło w dniach od 30 VII do 1 VIII 1975 r. w Helsinkach. Był to pierwszy powojenny szczyt, mający znamiona nadejścia ery normalizacji i odprężenia. Chociaż nigdy nie ukrywano, że Zachód i Wschód odmiennie interpretują samo pojęcie i zakres odprężenia, to jednak obie strony deklarowały wolę respektowania zawartych w *Akcie końcowym* reguł.

Paryska karta nowej Europy

KBWE zapoczątkowała długotrwały i wielowątkowy proces dialogu między dwoma blokami. Starano się, oprócz przeglądu realizacji zawartych w *Akcie końcowym* ustaleń, uzgadniać również nowe zobowiązania, wzbogacające treści dokumentu pierwotnego. Podstawową formą weryfikacji były prowadzone na szczeblu rządowym konferencje przeglądowe. Doszło do 5 takich spotkań: w Belgradzie (październik 1977 – marzec 1978), Madrycie (październik 1980 – wrzesień 1983), Wiedniu (listopad 1986 – styczeń 1989), Helsinkach (marzec–lipiec 1992) i w Budapeszcie (1994). Tymczasem na szczycie paryskim, który obradował w listopadzie 1990 r., przyjęto *Paryską kartę nowej Europy*. Określała ona kierunki przyszłej współpracy w obliczu rozpadu bloku wschodniego. Zrodziła się wówczas możliwość regu-

Ryc. 4
Delegacja sowiecka podczas
obrad KBWE w Helsinkach
(VI 1975)

larnego dialogu politycznego. Wtedy też powołano do życia stałe organy KBWE: Sekretariat, Centrum Zapobiegania Konfliktom oraz Biuro Praw Człowieka.

Podczas spotkania helsińskiego, określanego mianem Helsinki II (1992 r.), w którym nie brała udziału zawieszona w prawach Jugosławia, podpisano *Dokument końcowy*. Miał on wzmacniać poczucie bezpieczeństwa, głównie poprzez wskazanie procedur postępowania w przypadku międzynarodowych kryzysów. Powołano wówczas Urząd Wysokiego Komisarza do spraw Mniejszości Narodowych z siedzibą w Hadze oraz Forum KBWE do spraw Współpracy w Dziedzinie Bezpieczeństwa. Wtedy to pojawiła się możliwość prowadzenia operacji pokojowych. Następnie, podczas kolejnego spotkania w Budapeszcie, zmieniono nazwę KBWE na Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE), której siedzibą został Wiedeń. Organizację tę tworzy 55 państw: wszystkie europejskie, a także te, które powstały po rozpadzie ZSRR, w tym zakaukaskie i środkowoazjatyckie, oraz Stany Zjednoczone i Kanada. Działalność OBWE szeroko pojmuje zakres bezpieczeństwa i zajmuje się dyplomacją zmierzającą do zapobiegania konfliktom, kontrolą zbrojeń oraz funkcjonowaniem instytucji demokratycznych. Bieżące prace prowadzi Stała Rada, reprezentowana przez wszystkie państwa członkowskie, która obraduje raz w tygodniu w Wiedniu. Nad Dunajem spotykają się również członkowie Forum Współpracy do spraw Bezpieczeństwa, którego celem jest budowa wzajemnego zaufania w kwestiach militarnych. Raz w roku ministrowie spraw zagranicznych spotykają się na sesjach w jednej ze stolic państw członkowskich, a co dwa lata zwoływany jest szczyt z udziałem szefów państw i rządów. Równoległe na dorocznych, trwających zwykle dni kilka, sesjach obraduje Zgromadzenie Parlamentarne OBWE, którego Sekretariat mieści się w Kopenhadze. Urzędującym przewodniczącym jest wybierany na jednoroczną kadencję minister spraw zagranicznych jednego z państw członkowskich. W 1998 r. był nim Bronisław Geremek. Nadzór administracyjny nad całością, a zwłaszcza kierownictwo Sekretariatu OBWE, powierzono z kolei urzędującemu trzy lata sekretarzowi generalnemu.

Dokument końcowy
konferencji Helsinki II

Organizacja
Bezpieczeństwa
i Współpracy
w Europie (OBWE)

Zgromadzenie
Parlamentarne OBWE

struktury OBWE

Trybunał Koncyliacji
i Arbitrażu

Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka znajduje się w Warszawie, a do jego zasadniczych zadań należy nadzorowanie wyborów w krajach członkowskich. W 1992 r., jeszcze w ramach KBWE, wynegocjowano konwencję arbitrażową, która weszła w życie dwa lata później, co stworzyło podstawy prawne do utworzenia w Genewie Trybunału Koncyliacji i Arbitrażu. Ponadto w 1997 r. w Wiedniu powołano do życia Urząd Przedstawiciela do spraw Wolności Mediów.

misje OBWE

Po roku 1990 KBWE, a później OBWE, rozpoczęło w nowych krajach członkowskich powstałych po rozpadzie ZSRR, a także Jugosławii, wprowadzanie w życie procesu helsińskiego, który był reprezentowany również w Czeczenii przez Grupę Wspomagania OBWE oraz na Białorusi przez Grupę Doradczo-Obserwacyjną. Odrębne misje OBWE, realizujące cele wynikające z tak zwanej dyplomacji prewencyjnej, rozmieszczono ponadto w Albanii, Chorwacji i na Ukrainie. Nowe zadania nałożyło na OBWE porozumienie w Dayton. W myśl zawartych w nim postanowień OBWE miała nadzorować wybory i pośredniczyć w rokowaniach w sprawie budowy środków zaufania i kontroli zbrojeń w Bośni i Hercegowinie. W 1998 r. OBWE umieściła również misję weryfikacyjną w Kosowie.

Wielka Brytania

rządy laburzystów

Po II wojnie światowej sytuacja Wielkiej Brytanii była trudna, gdyż laburzystowski rząd dokonał daleko idącej nacjonalizacji. W 1946 r. państwo przejęło Bank Anglii, następnie kopalnie węgla kamiennego, produkcję gazu i elektryczności, w latach 1946-1949 koleje, dalekobieżny transport kołowy, a wreszcie stocznie i doki oraz przemysł stalowy. Łącznie państwo wdało 20% gospodarki. Znacznie mu zwiększeniu uległy ubezpieczenia emerytalne, wypadkowe i chorobowe oraz zasiłki dla bezrobotnych. W 1946 r. powołano do życia Narodową Służbę Zdrowia. Jednocześnie niezmiernie rosły obciążenia podatkowe i okresowo zamrażano płace. Trudna sytuacja gospodarcza kraju sprawiła, że konserwatyści już od lutego 1947 r. gwałtownie krytykowali rząd.

pożyczka amerykańska

Zawarty 6 XII 1945 amerykańsko-brytyjski układ w sprawie kredytu zapewnił Londynowi pożyczkę w wysokości 4,4 mld dolarów. Zakładał on również przywrócenie wymienialności funta szterlinga na dolara i inne waluty. Amerykanie chcieli w ten sposób doprowadzić do wydatnego wzrostu wartości handlu międzynarodowego. Brytyjczycy spełnili nałożone na nich zobowiązanie dopiero 15 VII 1947. Była to odtąd jedyna wymienialna waluta krajów europejskich biorących udział w wojnie. Dotyczyło to jednak jedynie płatności bieżących, a nie zaszłości, dlatego też bardzo szybko okazało się, że rozmiary eksportu brytyjskiego do Stanów Zjednoczonych nie sprostają wymienialności i w rezultacie już 20 sierpnia tego roku wymienialność funta wobec dolara została zawieszona. Konsekwencje tego kroku były bardzo istotne, jako że *de facto* Londyn rezygnował w ten sposób z pozycji światowego mocarstwa. Kolejny fakt deprecjonujący międzynarodową pozycję Londynu nastąpił 19 IX 1949, kiedy to funt został zdewaluowany o 30,5%, w następstwie czego pozycja Wielkiej Brytanii stała się porównywalna z francuską, niemiecką, a nawet włoską, a nie – jak dotychczas – z amerykańską.

dewaluacja funta

racjonowanie żywności

21 VII 1946 rząd wprowadził racjonowanie pieczywa. Utrzymano także funkcjonujące od czasu wojny racjonowanie wielu innych artykułów, np. mięsa, ziemniaków, mydła. Surowa zima przełomu 1946/1947 przyniosła dodatkowo niedostarki opału, a także elektryczności. Sytuację zaostrzał brak górników. Trudne warunki materialne sprawiły, że sumy składające się na wspomnianą wyżej pożyczkę, którą miano spłacać od 1951 r., wyczerpano już w 1947 r. W 1949 r. rząd laburzystowski

Ryc. 5
Winston Leonard Spencer Churchill (1874-1965) po objęciu stanowiska premiera w 1951 r.

postanowił objąć nacjonalizacją również hutnictwo żelaza i stali, przeciw czemu zdecydowanie oponowała Izba Lordów, co sprawiło, że stosowna ustawa weszła w życie dopiero w lutym 1951 r.

W polityce zagranicznej pozostający w opozycji konserwatyści optowali za konsolidacją Zachodu w celu przeciwstawienia się ekspansjonizmowi ZSRR. Winston Churchill już w przemówieniu z 16 VIII 1945 mówił o zapadającej od Szczecina do Triestu „żelaznej kurtynie”. Podobne treści zawarł w wygłoszonym 5 III 1946 przemówieniu w Fulton. Początek lat 50. przyniósł wydatne osłabienie pozycji Wielkiej Brytanii na arenie międzynarodowej. W marcu 1951 r. parlament Iranu znacjonalizował przemysł wydobywania ropy, a jak wiadomo należące doń obiekty były w przeważającej mierze własnością Anglo-Iranian Oil Company. W październiku tego roku Egipt wypowiedział z kolei dwa traktaty: z 1899 r. w sprawie kondominium w Sudanie oraz z 1936 r. dotyczący stacjonowania wojsk brytyjskich w strefie Kanału Sueskiego. Wreszcie w sierpniu 1952 r. wybuchło powstanie Mau-Mau w Kenii.

Konserwatyści powrócili do władzy w wyniku wyborów w październiku 1951 r., a na czele nowego rządu stanął ponownie Churchill. Jego wcześniejsze zasługi sprawiły, że fakt ten przyjęto z niekłamanym entuzjazmem. Spore nadzieje łączyli z jego osobą m.in. zwolennicy integracji europejskiej. Tymczasem instytucje stworzone przez laburzystów w sferze opieki społecznej nie zostały wówczas naruszone, a reprivatyzację przeprowadzono jedynie w niewielkim stopniu. Objęła ona wówczas przemysł stalowy i transport drogowy. Znaczącym osiągnięciem konserwatystów było zniesienie w 1954 r. reglamentacji żywności. Wielka Brytania przeżywała wówczas okres rozwoju gospodarczego, niemniej płace rosły szybciej, niż wydajność pracy. W zestawieniu z ujemnym bilansem handlowym i rosnącym zadłużeniem niosło to groźbę poważnego kryzysu gospodarczego.

„żelazna kurtyna”

kłopoty na arenie międzynarodowej

Churchill ponownie premierem

rozwój gospodarczy

dekolonizacja

W trakcie zewnętrznych procesów dekolonizacyjnych przebiegających pod naciskiem okoliczności z reguły w sposób pokojowy przekazywano władzę miejscowym elitom, co pozwoliło metropolii *de facto* na zachowanie – w zmienionej formie – wielu dotychczasowych wpływów. W styczniu 1956 r. niepodległość otrzymał Sudan, w marcu następnego roku Złote Wybrzeże, a później Federacja Malajska. Znajdowało to formalny wyraz w przystępowaniu zdecydowanej większości byłych kolonii i terytoriów zależnych do Wspólnoty Brytyjskiej, mimo iż często interesy Londynu i nowych państw były rozbieżne. Fiasko wyprawy sueskiej w 1956 r. oznaczało jedynie przejściowe pogorszenie stosunków między Londynem i Waszyngtonem. Warto w tym miejscu przypomnieć, że oprócz skoordynowanej presji USA i ZSRR do niepowodzenia Wielkiej Brytanii przyczyniła się także w znacznej mierze presja Labour Party, która groziła rządowi strajkiem generalnym. Bezpośrednią konsekwencją tego było ustąpienie w styczniu 1957 r. ze stanowiska premiera Anthony Edena, którego zastąpił dotychczasowy kanclerz skarbu Harold Macmillan.

dymisja premiera Edena

W dziedzinie militarnej Wielka Brytania nastawiła się w latach 50. na samodzielność. W 1952 r. dokonała pierwszej eksplozji bomby atomowej (choć faktycznie przygotowania zostały całkowicie ukończone pod rządami laburzystów), a w 1957 r. – termojądrowej. W 1962 r. doszło do porozumienia ze Stanami Zjednoczonymi. W 1963 r. Wielka Brytania stała się jednym z sygnatariuszy (współ z USA i ZSRR) układu moskiewskiego dotyczącego zakazu prób z bronią jądrową w atmosferze, pod wodą i na ziemi. Jednocześnie zarówno „stosunki specjalne” ze Stanami Zjednoczonymi, jak i liczne więzy z krajami Wspólnoty Narodów sprawiały, że Wielka Brytania z rezerwą podchodziła do europejskich tendencji integracyjnych. W rezultacie nie zgłosiła akcesu do EWWS, EWO, a następnie EWG. Sukces tej ostatniej sprawił jednak, że w 1960 r. stała się inicjatorką EFTA, a rok później zgłosiła formalnie chęć wstąpienia do EWG. Na przeszkodzie członkostwa Londynu stanął jednak dwukrotnie (w latach 1963 i 1967) gen. de Gaulle.

zakaz prób z bronią atomową

Wybory w październiku 1959 r. oznaczały nie tylko trzecie z rzędu zwycięstwo konserwatystów, ale także znaczący wzrost większości w Izbie Gmin, która wynosiła wówczas aż 100 mandatów. Premierem był nadal Macmillan, a w październiku 1963 r. jego miejsce zajął Alec Douglas-Home.

napływ imigrantów

Okres powojenny przyniósł społeczeństwu i państwu brytyjskiemu istotne problemy. Do początku lat 60. na Wyspy napłynęło ponad 1 mln imigrantów, co stanowiło znaczące wyzwanie dla wówczas jeszcze dość tradycyjnego systemu brytyjskiego. Na ten stan rzeczy nałożyła się konieczność wypracowania nowej pozycji na arenie międzynarodowej. Przed tak trudnym zadaniem stanął rząd Partii Pracy z Haroldem Wilsonem na czele. Pierwsze wybory przeprowadzone w październiku 1964 r. dały mu jedynie niemal symboliczną, bo pięciomandatową większość w Izbie Gmin. Korzystając ze sprzyjającego klimatu wyborczego Wilson zdecydował się na przeprowadzenie już w marcu 1966 r. kolejnych wyborów, które dały mu znaczącą większość 97 mandatów. W sferze polityki wewnętrznej premier opowiedział się za kontynuowaniem linii gabinetu Attlee, co oznaczało ponowną, niezwykle kosztowną nacjonalizację przemysłu stalowego, której dokonał w marcu 1967 r. Podwyższono także emerytury i wprowadzono prawną ochronę lokatorów. Na przeszkodzie przejmowania gospodarki przez państwo stanął poważny kryzys gospodarczy. W listopadzie 1967 r. doszło do ponownej dewaluacji funta o 14%. Rząd stał się wówczas *de facto* zakładnikiem związków zawodowych, które upominały się przede wszystkim o swe branżowe interesy, nie dbając o państwo.

Harold Wilson premierem

kryzys gospodarczy

Równie fatalnie przedstawiała się ówczesna sytuacja Wielkiej Brytanii na arenie międzynarodowej. Rządzący do tej pory konserwatyści usiłowali, z reguły niezbyt skutecznie, przeciwstawić się antyzachodnim trendom dominującym

w ramach Wspólnoty Narodów. Socjaliści natomiast uważali, iż należy się z tym pogodzić i wypracować dla Wspólnoty nowe cele. W praktyce jednak rezultatem tego było jedynie wyraźne osłabienie szczególnych stosunków łączących Londyn z Waszyngtonem. Pogorszeniu uległy również relacje z RFN i to wbrew nadziejom Ludwiga Erharda, który planował stworzenie wspólnego z Wielką Brytanią antyfrancuskiego nieformalnego bloku. USA za szczególnie dojmujące w sferze politycznej uznały odmowę Londynu wysłania do Wietnamu niewielkiego choćby oddziału wojska. Waszyngton czuł się tym bardziej dotknięty, że w Indochinach obecni już byli żołnierze australijscy i nowozelandzcy.

osłabienie stosunków
z USA i RFN

Wilson przegrywał na wszystkich „frontach”. Prezydent Johnson traktował go ze źle ukrywanym lekceważeniem, de Gaulle natrząsał się z jego kłopotów gospodarczych, przywódcy sowieccy postrzegali go jak amerykańskiego sługusa, a premierzy Wspólnoty Narodów popierali go jedynie w opozycji wobec przystąpienia do EWG. Jedynym istotniejszym sukcesem jego rządu było całkowite zniesienie od 1 I 1967 ceł na artykuły przemysłowe w ramach EFTA, czego nie osiągnęła jeszcze EWG.

pozycja premiera Wilsona

Przeprowadzone w czerwcu 1970 r. wybory do parlamentu przyniosły zwycięstwo konserwatystom. Rozpoczęto wówczas intensywne starania o wejście Wielkiej Brytanii do Wspólnoty Europejskiej. Dekadę lat 1969-1979 poświęcono wprowadzaniu dziesiętnego systemu miar i wag. W ramach tego procesu od 15 II 1971 funta oparto na systemie dziesiętnym. Ostatecznie 1 I 1973 pod rządami Edwarda Heatha Wielka Brytania została członkiem Wspólnoty. Na arenie wewnętrznej sytuacja była jednak nadal bardzo trudna, zwłaszcza że nie powiodło się powściągnięcie inflacji (przez zamrożenie płac) oraz ukroczenie nadmiernych swobód związków zawodowych, a działania rządu w tym kierunku wywoływały tylko kolejne strajki. W rezultacie na rynkach zagranicznych malała konkurencyj-

rządy Edwarda Heatha

Ryc. 6
Przystąpienie Wielkiej Brytanii do EWG. Premier Edward Heath (1916-2005) podpisuje traktat akcesyjny (22 I 1973)

ność wyrobów brytyjskich. W 1973 r. kryzys był na tyle głęboki, że rząd wprowadził trzydniowy tydzień pracy.

powszechny strajk górników

W lutym 1974 r. wybuchł powszechny strajk górników. Przeprowadzone pod koniec tego miesiąca wybory nie przyniosły co prawda absolutnej większości laburzystom, ale na czele rządu stanął ponownie ich przywódca Wilson i udało się osiągnąć porozumienie ze związkami zawodowymi, co zmniejszyło presję strajkową. Wilson myślał jednak o zdobyciu takiej większości w parlamencie, która pozwalałaby na stabilne rządzenie. W rezultacie w październiku 1974 r. doszło do kolejnych wyborów. Mimo formalnego osiągnięcia tego celu, sytuacja była jednak niezbyt jasna. Po pierwsze, ujawniły się dość znaczące nacjonalizmy – szkocki i walijski. Po drugie, Ulster został zdominowany przez jednoznacznie negującą sens porozumienia z katolikami Zjednoczoną Partię Unionistów. Po trzecie silną reprezentację zyskali liberałowie. Co prawda, nie byli oni dość silni, aby wejść w skład rządu, ale jednak w istotnej mierze destabilizowali system dwupartyjny. Na to nakładała się dodatkowo niekorzystna sytuacja ekonomiczna. Wzrost cen ropy naftowej nie mógł być wówczas rekompensowany eksploatacją złóż Morza Północnego. Co więcej, zamiast dochodów przynosiły one straty, wymagały bowiem znaczących inwestycji. Brytyjczycy przyczyny obniżenia stopy życiowej upatrywali we wstąpieniu do EWG, a więc obciążali konto rządu Heatha. Dwa lata później w kwietniu 1976 r. na fotelu premiera zasiadł James Callaghan. Problemem stały się wybory uzupełniające z lat 1977-1978, które doprowadziły do utraty przez Partię Pracy większości parlamentarnej. W rezultacie laburzyści utrzymywali się u władzy jedynie dzięki poparciu Partii Liberalnej.

niekorzystna sytuacja ekonomiczna

obniżenie stopy życiowej

tendencje odśrodkowe w Walii i Szkocji

Jednocześnie, od pewnego już czasu, narastały tendencje odśrodkowe w Walii i Szkocji. Co prawda w Szkocji na progu lat 60. na ogólną liczbę 5,2 mln mieszkańców zaledwie 75 000 władało również językiem celtyckim, ale nie przeszkodziło to w narodzinach ruchu separatystycznego. Sytuacja nieco różniła się pod tym względem w Walii, gdzie w 1961 r. jeszcze 26% społeczeństwa deklarowało znajomość celtyckiego. Oprócz tego właśnie w Walii znajdowały się główne ośrodki wydobywania węgla kamiennego, a więc perspektywa wysokiego bezrobocia była realna. Ostatecznie przeprowadzone wówczas referenda w sprawie wyłonienia w tych krajach lokalnych parlamentów nie przyniosły zwolennikom tej koncepcji wystarczającej większości.

premier Margareth Thatcher

Partia Pracy nie radziła sobie z gospodarką. W drugiej połowie lat 70. inflacja wzrosła do 16%. Na przełomie 1978/1979 strajki praktycznie sparaliżowały liczne gałęzie gospodarki. Zasadniczy przełom przyniosł dopiero wybory w maju 1979 r., kiedy do władzy wróciła Partia Konserwatywna z Margareth Thatcher. Warto pamiętać, iż nacjonałiści tak szkoccy, jak i walijscy osiągnęli w nich bardzo słabe wyniki. Konserwatyści przystąpili do realizowanej konsekwentnie reprivatyzacji gospodarki. Równolegle równoważono budżet przez redukcję wydatków socjalnych, a także budżetowego wsparcia dla deficytowych fabryk. Ograniczono prawnie możliwość uciekania się przez związki zawodowe do strajków, zmuszono je do respektowania już obowiązującego prawa, a także doprowadzono do faktycznej demokratyzacji metod ich działania. Symbolem nowego kursu było złamanie trwającego ponad rok – na przełomie 1984/1985 – strajku związku górników, któremu przewodził Arthur Scargill. Nastąpiło zdławienie inflacji, rozpoczęto żmudny, lecz nieodzowny proces restrukturyzacji i modernizacji gospodarki. Potężnym bodźcem do rozwoju było zapoczątkowanie eksploatacji złóż ropy naftowej na Morzu Północnym. Jednocześnie nastąpił jednak wyraźny wzrost bezrobocia na terenach starego przemysłu, co było szczególnie dojmujące w obliczu zredukowania sfery socjalnej państwa.

złamanie strajku związku górników

Rządowi Thatcher nie brakowało również sukcesów na arenie międzynarodowej. Pierwszym z nich było uregulowanie w grudniu 1979 r. kwestii Rodezji Południowej. Zawieszenie broni i przejściowe rządy brytyjskiego gubernatora otwierały drogę do powstania nowego, niepodległego państwa – Zimbabwe. Londynowi osiągnięcie to było potrzebne, parował on bowiem w ten sposób liczne oskarżenia o faworyzowanie białych. W 1982 r. wydatnie pozycję Thatcher umocniła wygrana wojna z Argentyną o Falklandy. Brytyjska armada wyruszyła w pierwszych dniach kwietnia. 2 maja Brytyjczycy zatopili argentyński krążownik „Generał Belgramo”, a 21 tego miesiąca osiągnęli Falklandy i mimo buńczucznej postawy Argentyńczyków już 15 czerwca resztki ich wojsk na Wyspach poddały się do niewoli. Ten błyskotliwy sukces dał konserwatystom zwycięstwo wyborcze w czerwcu następnego roku. Za znaczące osiągnięcie wypada również uznać zawarcie 26 IX 1984 układu przewidującego przekazanie ChRL 1 VII 1997 Hongkongu.

sukcesy na arenie międzynarodowej

wojna o Falklandy

Rządowi Thatcher udało się również utemperować związki zawodowe. W lutym 1982 r. Izba Gmin przyjęła ustawę o wyborze władz związkowych, którego odtąd miano dokonywać w głosowaniu tajnym, a nie jak dotychczas jawnie, na zwoływanych ad hoc zebraniach. Analogicznemu obostrzeniu uległy także procedury ogłaszania strajków. Niestosowanie się do nich groziło uczestnikom utratą zarobków, a organizacjom związkowym sekwestrem majątku. Tymczasem państwowy zarząd przemysłu węglowego likwidował niedochodowe kopalnie węgla kamiennego. Odpowiedzią górników był proklamowany 12 III 1984 powszechny, aczkolwiek nielegalny strajk, na którego czele stanął wspomniany już przywódca Związku Górników – prokomunistyczny Scargill. Wkrótce produkcja węgla spadła o 80%, doszło do zamieszek i starć z łamistrajkami. W pewnym momencie strajk wsparli dokerzy. Kierownictwo Kongresu Związków Zawodowych oponowało jednak przeciw rozszerzaniu akcji strajkowej, obawiano się bowiem bankructwa kraju. Ostatecznie 3 III 1985 strajk został odwołany, co oznaczało porażkę strajkujących. Ponieważ był on nielegalny uczestnicy nie otrzymywali w czasie jego trwania

utemperowanie związków zawodowych

strajk powszechny

Ryc. 7
Margaret Thatcher (ur. 1925)
– premier Wielkiej Brytanii
w latach 1979-1990

wynagrodzenia. Władze nie zgodziły się również na amnestionowanie około 700 górników zwolnionych z pracy za łamanie prawa podczas strajku.

wysokie bezrobocie

Na postawę górników oddziaływała ponadto trzymilionowa rzesza bezrobotnych. W rezultacie w przeprowadzonych w czerwcu 1987 r. przedterminowych wyborach Partia Konserwatywna po raz trzeci z rzędu zdobyła absolutną większość, co pozwoliło gabinetowi Thatcher kontynuować proces prywatyzacji. W lutym 1988 r. przyjęto ustawę o reprivatyzacji przemysłu hutniczego, który *notabene* już kilkakrotnie przechodził z rąk prywatnych na własność państwa i odwrotnie. Reprivatyzacja stała się w okresie rządów konserwatystów ważkim źródłem dochodów budżetowych. Ponadto wprowadzono istotne korekty w systemie podatkowym oraz nałożono nowy, nie związany z poziomem osiągniętych dochodów, podatek – pogłówny. Jednocześnie – począwszy od roku budżetowego 1988/1989 – wydatnie ograniczono progresywny charakter podatku dochodowego, co sprzyjało inwestycjom.

reprivatyzacja

Liberalni Demokraci

Niebagatelny wpływ na kampanię wyborczą w 1983 r., jak również na dwie kolejne w 1987 i 1992, miała wewnętrzna sytuacja polityczna, w tym zdominowanie Partii Pracy przez lewicowe skrzydło. W 1981 r. wyłoniła się z niej Partia Socjaldemokratyczna. Siedem lat później liberałowie i socjaldemokraci powołali do życia Socjalliberalną Partię Demokratyczną, która ostatecznie funkcjonuje pod nazwą Liberalnych Demokratów.

Znaczący był stosunek Wielkiej Brytanii do EWG. Londyn konsekwentnie, od zarania swego członkostwa, zajmował w wielu kwestiach odrębne stanowisko. Zdecydowanie oponował przeciw przeobrażeniom, które zmierzałyby ku uczynieniu wspólnoty formacją nadrzędną nad państwami narodowymi. U schyłku lat 80. rząd trapiły istotne konflikty wewnętrzne. Oprócz sporów o kwestię i tempo europejskiej integracji konflikty rodziły nowe zasady podatku na cele lokalne (pogłówny).

rząd Johna Majora

W latach 1990-1997 politykę Thatcher kontynuował John Major. W dalszym ciągu prywatyzowano gospodarkę, a także reformowano Narodowej Służby Zdrowia. Istotna różnica polegała na znacznie bardziej pozytywnym stosunku Majora do integracji. W 1992 r. podpisał on Traktat o Unii Europejskiej, który Parlament ratyfikował dopiero rok później, kiedy Wielka Brytania zagwarantowała sobie, że zostanie wyłączona z niektórych sektorów integracji, zwłaszcza wspólnej waluty i Europejskiej Karty Praw Socjalnych.

zwycięstwo Partii Pracy
– Anthony Blair premierem

Tymczasem w połowie lat 90. doszło do zasadniczej zmiany wizerunku Partii Pracy, która pod przywództwem Anthony'ego Blaira zrezygnowała z ideologicznego radykalizmu i przedzierzgnęła się w partię centrową, co zaowocowało zwycięstwem wyborczym w 1997 r. Zainaugurowano wówczas umiarkowane reformy ustrojowe. Już w roku wyborczym doszło do ponownych referendów w Szkocji i Walii, w wyniku których dwa lata później utworzono tam regionalne parlamenty i związane z nimi władze wykonawcze. W rezultacie w przeprowadzonych w obu krajach w latach 1999 i 2003 wyborach sukces odnieśli laburzyści przed partiami nawołującymi do dalszej odrębności – Szkocką Partią Narodową i Partią Walii. Rok 1998 przyniósł Blairowi znaczący sukces w negocjacjach w Irlandii Północnej – „porozumienie wielkopiątkowe”. Wyłonione w jego wyniku władze regionalne przetrwały jednak tylko do 2002 r., kiedy zostały zawieszono. Nadzieję pokładano w nowych wyborach w 2003 r., ale i wtedy doszło do ich ponownego zawieszenia. Zasadniczą przyczyną takiego stanu rzeczy był wzrost radykalizmu miejscowych społeczności. W 1999 r. laburzyści rozpoczęli reformę Izby Lordów, kiedy to usunięto z niej większość parów dziedzicznych. Rok później Londyn otrzymał władze samorządowe. W wyborach w 2001 r. Partia Pracy ponownie odniosła sukces,

„porozumienie
wielkopiątkowe”
w Irlandii Północnej

Ryc. 8
Anthony Blair (ur. 1953)
– premier Wielkiej Brytanii
od 1997 r.

a Blair kontynuował dotychczasową linię polityczną, zarówno na arenie wewnętrznej, jak i międzynarodowej.

Irlandia

Podczas II wojny światowej kraj ten zachował neutralność, co wynikało przede wszystkim z nienawiści do Anglików. 7 V 1945 doszło w Dublinie do demonstracji przed Poselstwami Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych, a zebrane tłumy obrzuciły te budynki kamieniami. Potem jednak sytuacja się uspokoiła, a Irlandia – jak większość państw Europy Zachodniej – objęta została planem Marshalla. Jednak mimo bliskich więzów z USA i Europą pozostała nadal pod względem wojskowym neutralna. W 1949 r. została proklamowana republiką. Dla gospodarki kraju znakomite były lata 1958-1978 za sprawą likwidacji barier celnych, skuteczności pozyskiwania kapitału zagranicznego, a także zróżnicowania rynków, na których lokowano irlandzki eksport, a w końcowej fazie tego okresu znaczącej pomocy dla rolnictwa ze strony EWG. Wydatnie wspomagało ten proces zawarcie w 1965 r. układu o wolnym handlu z Wielką Brytanią, a od 1973 r. właśnie członkostwo w EWG, co pozwoliło na znaczące zmniejszenie zależności Irlandii od rynku brytyjskiego. Jednocześnie doszło do zmian w strukturze dochodu narodowego. Od połowy lat 70. rysuje się jednoznaczna przewaga przemysłu nad rybołówstwem i rolnictwem.

Istotną cezurą był wybuch konfliktu w Irlandii Północnej na przełomie lat 1968/1969. Dublin stanął na stanowisku, że trwale rozwiązanie, to rozwiązanie pokojowe osiągnięte w porozumieniu z Londynem. Uważał, że zmiana statusu Irlandii Północnej może nastąpić jedynie zgodnie z wolą większości jej mieszkańców. Nie negował jednak zarazem znaczenia zjednoczenia obu części wyspy w jednym państwie. W rezultacie w 1981 r. powołano do życia brytyjsko-irlandzką

wroga neutralność

proklamowanie republiki

członkostwo w EWG

konflikt w Irlandii Północnej

Ryc. 9
Żołnierze brytyjscy na ulicach Belfastu (1970)

Forum Nowej Irlandii

Radę Międzyrządową. W latach 1983-1984 z kolei najbardziej liczące się partie niepodległej Irlandii (Fianna Fáil, Fine Gael oraz Partia Pracy), a także północnoirlandzka Socjaldemokratyczna Partia Pracy utworzyły Forum Nowej Irlandii, które przygotowało projekty zmian w Irlandii Północnej. Następnie brytyjsko-irlandzkie porozumienie z 1985 r. nadało rządowi Irlandii uprawnienia doradcze w odniesieniu do Irlandii Północnej. Zabiegi te nie przyniosły jednak w latach 80. oczekiwanych rezultatów.

ograniczenie deficytu budżetowego

Tymczasem schyłek lat 70. przyniósł za sprawą wzrostu cen nośników energii, a zwłaszcza ropy naftowej, kryzys gospodarczy, co wywoływało częste zmiany gabinetów. Znacząca poprawa sytuacji gospodarczej nastąpiła w drugiej połowie lat 80. Wprowadzone oszczędności budżetowe umożliwiły poważne ograniczenie deficytu budżetowego, co skłaniało kapitał zagraniczny do inwestowania. W rezultacie zmniejszeniu uległa inflacja i spadło bezrobocie. Pogorszenie w tej dziedzinie nastąpiło jednak już na początku lat 90., kiedy mimo, niewielkiego co prawda, wzrostu gospodarczego bezrobocie sięgnęło rekordowych 20%.

zmiany obyczajowe

Począwszy od przełomu lat 70. i 80. zapoczątkowane zostały w Irlandii istotne zmiany obyczajowe. Do tej pory zdecydowanie przeważała postawa konserwatywna. W 1972 r. z tekstu konstytucji zniknął artykuł o uprzywilejowanym statusie Kościoła katolickiego. Wtedy też po raz pierwszy wagi nabrały dyskusje o rozwodach i przerywaniu ciąży. W rezultacie w obu tych kwestiach doprowadzono do referendum. W 1983 r. roztrząsano kwestię aborcji i utrzymano zakaz przeprowadzania tego zabiegu, a w 1986 r. społeczeństwo wypowiedziało się przeciw legalizacji rozwodów. Niemalże rewolucyjne zmiany w tej materii dokonały się natomiast w latach 90. W kolejnym przeprowadzonym w 1992 r. referendum utrzymano co prawda zakaz aborcji na terytorium Irlandii, ale legalny stał się wyjazd w tym celu za granicę. Z kolei trzy lata później społeczeństwo opowiedziało się za wprowadzeniem rozwodów.

Dopiero w latach 90. współpraca obu rządów legła u podstaw procesu pokojowego. Został on zainaugurowany podczas spotkania przywódców czterech głównych partii północnoirlandzkich w 1991 r. Najistotniejsze znaczenie miały negocjacje prowadzone w latach 1996-1998, a finałem było zawarte 10 IV 1998 w Wielki Piątek „porozumienie wielkopiątkowe”, które podpisali reprezentanci rządów brytyjskiego i irlandzkiego oraz 8 z 10 liczących się partii Irlandii Północnej. Jednocześnie doszło do ugody między dwoma rządami, która precyzowała nowe rozwiązania konstytucyjne, a także formy współpracy zarówno ogólnoirlandzkiej, jak i brytyjsko-irlandzkiej. Zgodzono się w niej na wyrzeczenie się przemocy, gwarancje respektowania praw obywatelskich i równych szans społecznych. Powtórzono raz jeszcze, że państwowa przynależność Irlandii Północnej może ulec zmianie jedynie z woli większości jej mieszkańców i że oba rządy muszą to respektować.

Dalsze postanowienia normowały wiele kwestii szczegółowych. Sprecyzowano kompetencje w zakresie spraw wewnętrznych Irlandii Północnej zarówno pochodzącego z wyborów Zgromadzenia, jak i Rady Wykonawczej (rządu). Gremia te tworzyć mieli przedstawiciele obydwu społeczności. Deklarowano gotowość rozbrojenia w dwuletnim okresie paramilitarnym, czemu miałyby towarzyszyć amnestia dla więźniów skazanych za terroryzm. Zapowiadano powołanie trzech ponadpaństwowych organów współpracy: 1) Rady Ministerialnej Północ – Południe (Irlandii Północnej i Irlandii), 2) Rady Brytyjsko-Irlandzkiej (mieli ją tworzyć reprezentanci nie tylko brytyjskich i irlandzkich władz państwowych, ale również regionalnych: północnoirlandzkich, szkockich, walijskich, Wyspy Man i Wysp Normandzkich), 3) stałej Brytyjsko-Irlandzkiej Konferencji Międzyrządowej.

Proponowane wyżej rozwiązania zyskały aprobatę 94% biorących udział w zorganizowanych 22 V 1998 w obu częściach Irlandii referendum, co umożliwiło m.in. częściową zmianę treści dwóch artykułów konstytucji Irlandii, mówiących do tej pory o wyspie jako o politycznej całości. W następstwie tego 25 czerwca

ugoda w sprawie Irlandii
Północnej (Belfastu)

sprawy wewnętrzne
Belfastu

referenda w 1998 r.

Ryc. 10
Żołnierz IRA (lata 70.)

tego roku doszło do wyborów do Zgromadzenia Irlandii Północnej, które 1 VII 1998 wybrało premiera, ale do powołania rządu doszło dopiero 2 XII 1999. Tego dnia zainauguowały również działalność zarówno instytucje ogólnoirlandzkie, jak i brytyjsko-irlandzkie.

kłopoty w realizacji porozumienia

Początkowo oba społeczeństwa – tak w Republice, jak i w Irlandii Północnej – przyjęły to porozumienie bardzo pozytywnie, a tego twórcy John Hume i David Trimble uhonorowani zostali Pokojową Nagrodą Nobla. W dalszej perspektywie ugoda ta nie spełniła jednak pokładanych w niej nadziei. W praktyce probrytyjska Partia Demokratycznych Unionistów nie potrafiła dojść do porozumienia z Sinn Féin – politycznym skrzydłem separatystycznej Irish Republican Army (IRA), która działając w podziemiu od lat zbrojnie upomina się o niepodległość dla całej Irlandii. Zadawnione urazy sprawiły, że protestantów nie przekonało nawet odżegnanie się przez IRA od stosowania przemocy. Unioniści domagali się, aby krok ów był ostateczny, a na to z kolei nie chciało przystać kierownictwo IRA. W rezultacie w 2002 r. Zgromadzenie Irlandii Północnej zostało zawieszane, a pełnię władzy przejęli ponownie Brytyjczycy.

zawieszenie Zgromadzenia Irlandii Północnej

Francja

Położenie Francji było nieco odmienne od brytyjskiego. Podobnie jak w Wielkiej Brytanii także we Francji dokonano nacjonalizacji kluczowych dziedzin ekonomiki: Banku Francji oraz większych banków depozytowych, gazu i elektryczności, kopalń węgla kamiennego, linii lotniczych i zakładów Renault. Proces nacjonalizacji doprowadził do daleko idącej ingerencji państwa w gospodarkę i prób planowego nią kierowania. Proces ów, określane mianem *dirigisme*, nie przyniósł jednak Republice większych sukcesów niż Niemcom czy Włochom system liberalny.

nacjonalizacja i *dirigisme* we Francji

Wkrótce doszło do konfliktu w sprawie modelu politycznego. Stojący na czele Rządu Tymczasowego Charles de Gaulle optował, w przeciwieństwie do Zgromadzenia Konstytucyjnego, za silną władzą wykonawczą. Wobec odrzucenia jego propozycji podał się w styczniu 1946 r. do dymisji. W październiku tego roku uchwalono nową konstytucję, która weszła w życie w 1947 r., kładąc podwaliny pod IV Republikę. Pod względem ustrojowym stanowiła ona kontynuację rozwiązań znanych z III Republiki, a więc słabej, reprezentacyjnej władzy prezydenckiej i niestabilnego politycznie parlamentu. W myśl tego aktu Francja, jej departamenty i terytoria zamorskie oraz państwa stowarzyszone przyjęły nazwę Unii Francuskiej.

dymisja de Gaulle'a i IV Republika

O gospodarczych niepowodzeniach Francji w kontekście sytuacji europejskiej, a nawet światowej, zdecydowało w dużej mierze zablokowanie przez de Gaulle'a koncepcji ministra gospodarki Pierre'a Mendès-France'a dotyczącej wymiany pieniądza. Generał nie miał zrozumienia dla ekonomicznych konieczności, co uniemożliwiło „zdjęcie” z rynku nadmiernej ilości waluty, którą dość ochoczo emitowano podczas wojny. Równocześnie można by w ten sposób pozbawić przynajmniej części majątków, których właściciele dorobili się na kolaboracji z Niemcami. W rezultacie już w kwietniu 1945 r. Mendès-France podał się do dymisji. Owo zaniechanie zaowocowało już w najbliższej przyszłości, gdyż w grudniu tego roku doszło do znaczącej dewaluacji franka. Odtąd cena funta szterlinga wzrosła z 200 do 480 franków, a dolara z 50 do 119. Krok ten nie ustabilizował jednak na dłuższą metę kursu waluty francuskiej.

trudności gospodarcze

dewaluacja franka

Sytuacja gospodarcza Francji była trudna. Co prawda 1 XI 1945 zniesiono kartki na pieczywo, ale jego racjonowanie trzeba było przywrócić już w ostatnich dniach grudnia tego samego roku. Odczuwano brak węgla. Komuniści postulowali ufor-

mowanie dwupartyjnego rządu, składające się z nich samych oraz socjalistów, do czego ostatecznie nie doszło, ale kontrowersje wokół budżetu wojskowego sprawiły, że 20 I 1946 generał de Gaulle podał się do dymisji. W nowym rządzie komunista Maurice Thorez został jednym z dwóch wicepremierów. Gabinet ten kontynuował nacjonalizację gospodarki, a w lutym 1946 r. wprowadził 40-godzinny tydzień pracy. Trudna sytuacja gospodarcza sprawiła jednak, że w styczniu następnego roku prawnie usankcjonowano możliwość wydłużenia go do 48 godzin.

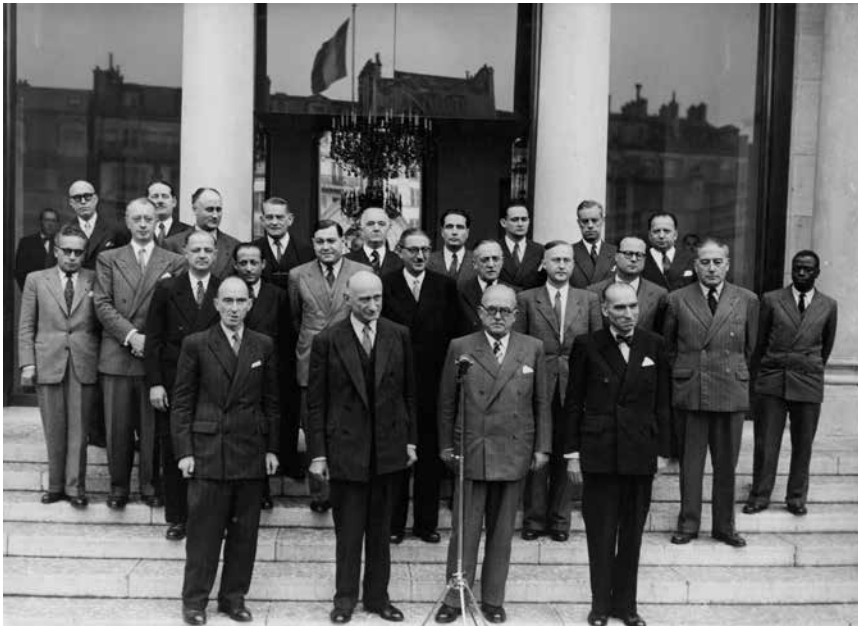
komuniści w rządzie

W okresie tuż po zakończeniu wojny doszło do poważnych zmian na francuskiej scenie politycznej. Dezintegracji uległy partie prawicowe, a także radykałowie. Nowym zjawiskiem był chrześcijańsko-demokratyczny Republikański Ruch Ludowy. Swoją rolę posiadania zwiększyli nieco komuniści, a dotychczasową pozycję utrzymali socjaliści. Z czasem na znaczeniu zaczęły ponadto zyskiwać formacje gaullistowskie. Francuska Partia Komunistyczna wchodziła nawet w latach 1945--1947, wraz z chadekami i socjalistami, w skład koalicji rządowej. Zaowocowało to nacjonalizacją wielkich banków oraz niektórych branż w przemyśle. Poszerzono również sferę ubezpieczeń społecznych.

Republikański
Ruch Ludowy

Ogólnie rzecz ujmując kraj jednak był tak osłabiony, że trudno było myśleć o stabilizacji bez materialnego wsparcia z zagranicy. Podobnie jak w wypadku większości państw zachodnioeuropejskich pomocny okazał się plan Marshalla. Jednocześnie w okresie tym doszło do znaczących przetasowań. W styczniu 1947 r., a więc jeszcze przed publicznym sformułowaniem przez Marshalla jego koncepcji, w rządzie znaleźli się socjaliści, komuniści, chrześcijańsko-demokratyczny Republikański Ruch Ludowy (*Mouvement républicain populaire* – MRP) oraz reprezentanci niewielkich ugrupowań lewicowych Zrzeszenie Lewicy (*Rassemblement des gauches*). Do kryzysu o dalekosiężnych skutkach doszło jednak już 30 kwietnia tego samego roku, kiedy 5 komunistycznych ministrów opuściło posiedzenie gabinetu w prote-

przetasowania polityczne

Ryc. 11
Gabinet premiera Roberta Schumana (6 IX 1948)

usunięcie komunistów z rządu

ście przeciwko odmowie podwyżki płac dla strajkujących robotników Renault. Ich oponenti argumentowali, że spełnienie tych żądań wywołałoby falę analogicznych oczekiwań, co z kolei mogłoby zdestabilizować sytuację finansową kraju. Konflikt doprowadził 4 maja do głosowania w Zgromadzeniu Narodowym wniosku o *votum* zaufania dla rządu, które rząd wygrał. W tym stanie rzeczy jeszcze tego samego dnia prezydent Vincent Auriol usunął komunistów z gabinetu.

„trzecia siła”

Od tego czasu przez kilka lat Republiką rządziła tak zwana „trzecia siła”, czyli gabinety, których zaplecze polityczne stanowili socjaliści, MRP i radykałowie, co miało chronić kolejne rządy przed ekstremistami zarówno z lewa, jak i z prawa. Radykałowie stanowili jednak element destabilizujący rządy, bo ich osobiste ambicje rodziły wiele intryg, co doprowadzało kolejne gabinety do upadku. W czerwcu 1947 r. rząd uchwalił, ratując kraj przed katastrofą finansową, zniesienie prawie wszystkich dotacji do cen detalicznych, czego konsekwencją była bardzo burzliwa jesień. W połowie października komunikacja w Paryżu została sparaliżowana. Szczyt natężenia protestów o podłożu zarówno socjalnym, jak i politycznym przypadł na listopad. Dominowało wówczas przekonanie, że komuniści zmierzają po władzę, co doprowadziło do dymisji rządu, a nowym premierem został Robert Schuman, ministrem spraw wewnętrznych zaś Jules Moch, który konsekwentnie dążył do opanowania sytuacji. Zarządzana de facto przez komunistów Powszechna Konfederacja Pracy (*Confédération générale du travail* – CGT) zażądała wówczas podwyżki płac o 25%, a kolejnych w miarę wzrostu cen, będąc przeciwna przystąpieniu Francji do planu Marshalla, co legło u podstaw rozłamu, w wyniku którego z CGT wyszła, pod przewodnictwem Léona Jouhaux, grupa działaczy socjalistycznych powołując do życia Siłę Robotniczą (*Force ouvrière*). Strajki zostały ostatecznie przez CGT odwołanie w grudniu 1947 r. Straty gospodarcze były jednak kolosalne.

burzliwa jesień 1947 r.

polityka CGT

dewaluacja franka o 80%

Nic więc dziwnego, że 1948 r. rozpoczął się drugą już dewaluacją franka. Tym razem o 80%. 1 funt szterling „zdrożał” z 480 do 864, a dolar z 119 do 214 franków. Jednocześnie unieważniono banknoty o wysokim nominale (5 tys. franków), przy czym posiadacze niewielkich ich ilości mogli je wymieniać, a pozostali także, ale pod warunkiem ujawnienia źródeł dochodów i uregulowania zaległych podatków. Kolejny punkt urealnienia wartości pieniądza, to jest wolny obrót dewizami, komuniści określali mianem wyprzedaży gospodarki francuskiej amerykańskim „imperialistom”. Reforma ta nie przyniosła jednak spodziewanych rezultatów, bowiem osiągnęte tą drogą oszczędności pochłaniała coraz gwałtowniejsza wojna w Indochinach.

niski poziom życia

Na przełomie lat 40. i 50. sytuacja była równie niestabilna jak poprzednio. Na przełomie października i listopada 1948 r. trwał rujnujący gospodarkę 8-tygodniowy strajk górników. Co prawda w lutym 1949 r. zniesiono racjonowanie chleba, ale poziom życia we Francji był o wiele niższy niż w Wielkiej Brytanii, krajach Beneluksu czy nawet w zachodnich Niemczech. Komuniści nadal zajmowali bardzo mocną pozycję w życiu społecznym i politycznym. Na kilka tygodni przed podpisaniem Paktu Północnoatlantyckiego, w lutym 1949 r., Thorez oznajmił, iż Francuzi z radością przyjęliby armię sowiecką, gdyby ta pojawiła się na terytorium Republiki w pościgu za agresorami. Ogólna sytuacja ekonomiczna sprawiła, że rząd Henri Queuille’a, który notabene poprawił nieco dzięki planowi Marshalla sytuację w kraju, zmuszony został we wrześniu 1949 r. do trzeciej już po wojnie dewaluacji franka wobec dolara o 22,5%. Doszło wówczas także do rewaluacji franka wobec funta o 11%.

trzecia dewaluacja franka

Wybory przeprowadzone w czerwcu 1951 r. także nie zmieniły sytuacji Francji na lepsze. Osłabieniu uległa co prawda pozycja komunistów, ale straciła także

MRP, gdyż znaczna część dotychczasowych zwolenników tej ostatniej przeszła do obozu gaullistów. Ci zdobyli jednak zaledwie 22% głosów, a ponieważ współpraca z MRP okazała się nierealna trudno było o większość zdolną wesprzeć rząd. Na domiar złego w kręgach polityków radykalnych, w obliczu spadku popularności MRP, odżyło dążenie do laicyzacji życia społecznego, a zwłaszcza szkoły. Było to o tyle niepokojące, że w ówczesnej Francji około 30% licealistów uczęszczało do prywatnych szkół średnich, w praktyce katolickich. W rezultacie splotu tych wszystkich okoliczności dopiero w marcu 1952 r. udało się uzyskać inwestyturę dla prawicowego gabinetu Antoine Pinaya. Premier uprościł system podatkowy, puścił w niepamięć zaległości w tej dziedzinie, a także objął amnestią wiele przestępstw w tym zakresie. Przywrócił to zaufanie przedsiębiorców do władz, co sprawiło, że do kraju spłynęły z powrotem znaczące kwoty ulokowane za granicą. Przełożyło się to na wyraźny wzrost wartości franka na wolnym rynku walutowym. Jego karierę złamał jednak już w grudniu tego samego roku konsekwentny opór MRP przeciw egzekwowaniu zaległości podatkowych wsi.

dążenie do laicyzacji
życia społecznego

rząd Pinaya

Kolejne gabinety w praktyce jedynie administrowały krajem do wyborów przeprowadzonych w styczniu 1956 r. Nie przyniosły one radykalnych zmian na scenie politycznej poza pojawieniem się nowego ugrupowania – Zjednoczenia na rzecz Obrony Kupców i Rzemieślników (*Union pour la défense des commerçants et artisans*), które zdobyło 12% głosów. Jego przywódca Pierre Poujade był zwolennikiem państwa korporacyjnego. Oznaczało to jego zdaniem zakaz działalności partii politycznych, postępowań karnych wobec tych polityków, którzy ulegli korupcji lub też narażali na szwank autorytet Republiki. Apelowali ponadto, aby drobni kupcy wstrzymywali się z płaceniem podatków, bowiem rujnują ich domy towarowe i wielki przemysł. Pojawienie się tego ugrupowania było bez wątpienia symptomem głębokiego kryzysu systemu politycznego Francji. W rezultacie także i po tych wyborach elity polityczne Republiki nie były zdolne do utworzenia trwałego rządu.

Zjednoczenie na rzecz
Obrony Kupców
i Rzemieślników

Tymczasem począwszy od lat 50. Francja była jednym z głównych czynników dezintegracyjnych w Europie Zachodniej. Przyjęcie w 1955 r. RFN do NATO spowodowało, że ZSRR wypowiedział układ o sojuszu podpisany w Moskwie 10 XII 1944. Toczące się od schyłku lat 40. wojny kolonialne w Indochinach, od listopada 1954 r. w Algierii, wreszcie interwencja, wespół z Wielką Brytanią i Izraelem, w Egipcie w 1956 r. popierane były przez partie prawicowe i znaczną część korpusu oficerskiego, co doprowadziło do zdeprecjonowania roli partii politycznych, wielokrotnych kryzysów rządowych i deprecjacji autorytetu państwa.

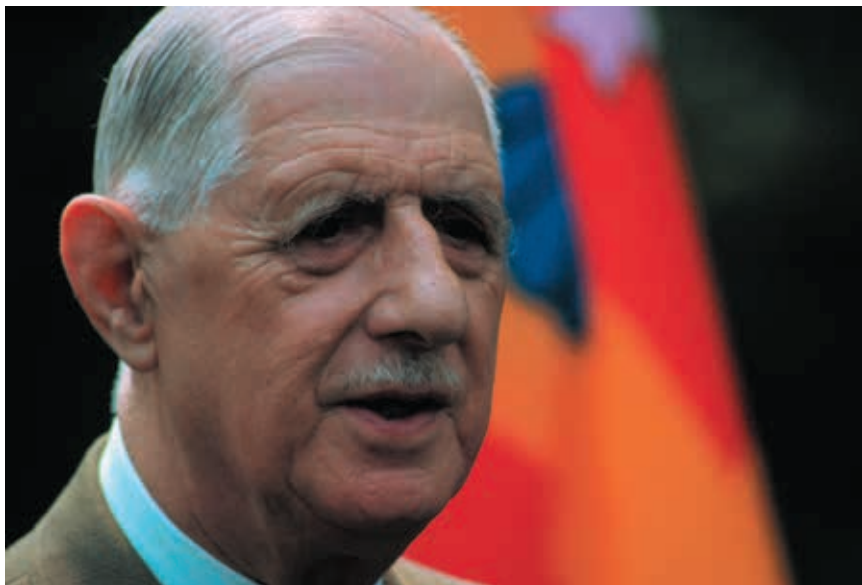
W maju 1958 r. powstał centroprawicowy rząd Pierre Pflimlina. Nie bez racji spodziewano się jednak, że będzie on zwolennikiem kompromisu z powstańcami algierskimi. Francuska społeczność Algierii gwałtownie oponowała, a już wkrótce akty niesubordynacji objęły też Korsykę. W tej sytuacji 1 czerwca tego roku władzę, po uzyskaniu akceptacji Zgromadzenia Narodowego, przejął gen. de Gaulle. Czołową siłą polityczną stała się wówczas najbliższa generałowi Unia na rzecz Nowej Republiki (*Union pour la Nouvelle République* – UNR), na czele której stanął Jacques Soustelle. 28 września tego samego roku przyjęto w referendum nową konstytucję, za którą opowiedziało się 79% głosujących i która dała formalny początek nowej – V Republice. Prezydent zyskał odtąd znacznie większe uprawnienia m.in. w zakresie polityki zagranicznej i obronności. Formalnym zamknięciem procesu zmian politycznych był wybór 21 XII 1958 de Gaulle'a na prezydenta Republiki.

przyjęcie władzy
przez de Gaulle'a

V Republika

De Gaulle odniósł znaczące sukcesy zarówno na polu polityki wewnętrznej, jak i zagranicznej. Doprowadził kraj do ekonomicznej stabilizacji. W 1958 r. zdenominowano franka. Nastąpiła sanacja przemysłu. Na arenie międzynarodowej w pierwszym rządzie uregulowano kwestie kolonialne – już w latach 1958-1960

stabilizacja kraju

Ryc. 12

Charles de Gaulle (1890-1970) – prezydent Francji w latach 1959-1969

rebelia OAS

terror wobec francuskiej
ludności w Algierii

zamieszki studenckie
i strajki robotnicze

niepodległość otrzymała większość francuskich kolonii, a ukoronowaniem tego procesu było zawarcie w 1962 r. kończących wojnę algierską układów w Évian-les-Bains. Przeciw rokowaniom, a następnie samym umowom wystąpiła jednak gwałtownie (*Organisation de l'armée secrète* Organizacja Tajnej Armii – OAS), której przewodzili dwaj generałowie: były szef sztabu lotnictwa Edmond Jouhaud i były naczelny dowódca wojsk francuskich w Algierii Raoul Salan. Organizację tę tworzyli dezercy z armii, a także część „algierskich” Francuzów i niezbyt liczne grono muzułmanów. De Gaulle przystąpił do zdecydowanej rozprawy z OAS. Jej przywódców aresztowano już w marcu i kwietniu 1962 r. Tymczasem, wbrew postanowieniom z Évian, doszło do szerokiej fali aktów terroru wobec francuskiej ludności w Algierii, czego efektem stały się masowe wyjazdy, co sparaliżowało możliwości działania OAS na ziemi algierskiej. Struktury te funkcjonowały natomiast aż do wiosny 1965 r. na terenie Francji **[Polityka europejska de Gaulle’a]**.

Schyłek lat 60. przyniósł jednak poważne osłabienie pozycji generała. Gospodarcze i społeczne trudności, które przeżywała wówczas Francja skumulowały się w maju 1968 r., kiedy doszło do masowych zamieszek studenckich, do których przyłączyli się następnie robotnicy. Od 2 maja strajkowali i demonstrowali studenci, a 13 tego miesiąca strajk solidarnościowy ogłosiły związki zawodowe. Domagano się 40-godzinnego tygodnia pracy i podwyżek płac. Już 27 maja rząd zawarł, co prawda, porozumienie ze strajkującymi, ale nie uspokoiło to sytuacji. W odpowiedzi trzy dni później de Gaulle rozwiązał Zgromadzenie Narodowe i zapowiedział, że jeżeli zamieszki będą nadal trwały to zamiast natychmiastowych wyborów zmuszony będzie sięgnąć po inne środki. Mówił wówczas wręcz o groźbie dyktatury komunistycznej. W rezultacie, już w pierwszej dekadzie czerwca sytuacja uległa normalizacji.

Wydarzenia majowe poważnie zachwiały zarówno gospodarką Francji, jak i jej międzynarodowym prestiżem, nie przynosząc jednak społeczeństwu żadnego postępu ani materialnego, ani politycznego. Pod koniec czerwca 1968 r. odbyły się zapowiedziane przez de Gaulle’a wybory. Większość mandatów zdobyły wówczas:

Polityka europejska de Gaulle'a

De Gaulle'owi nie brakowało również sukcesów na polu polityki europejskiej. W styczniu 1963 r. doszło do zawarcia układu elizejskiego. Oponując przeciw dominacji Stanów Zjednoczonych Francja przystąpiła także do prac nad własną bronią atomową. Jednocześnie w 1966 r. na konferencji prasowej w Moskwie oznajmił, że od stycznia 1967 r. wycofuje się z wojskowych struktur NATO. Konsekwentnie blokował także przyjęcie Wielkiej Brytanii do EWG. Nie krył zarazem swego

sceptycyzmu wobec tworzenia w jednoczącej się Europie struktur ponadnarodowych. W związku z tym lansował od 1965 r. koncepcję „Europy Ojczyzn”, czyli federacji suwerennych państw, rozciągającej się od Atlantyku po Ural, co łączył z koncepcją nawiązywania bliższych kontaktów z państwami bloku komunistycznego. Taką politykę zapoczątkowała wizyta w ZSRR w 1966 r. Rok później odbył podobną podróż do Polski.

gaullistowska Unia na rzecz Obrony Republiki (*Union pour la défense de la République* – UDR; do maja 1968 r. pod nazwą *Union démocratique pour la V République*) oraz niezależni republikanie, którym przewodził Valéry Giscard d'Estaing. Maj zachwał wiarę w siebie de Gaulle'a. Jest wielce prawdopodobne, że postanowił wówczas sprowokować swą dymisję, o czym świadczyły lansowane przez niego dwie niebyt popularne idee. Pierwsza to zasada partycypacji, czyli częściowego współdecydowania pracowników, a także ich udział w zyskach, która nie spotkała się z szerszym odzewem społecznym. De Gaulle przegrał również referendum w sprawie reformy administracji terenowej i senatu. W konsekwencji 28 IV 1969 ustąpił z urzędu prezydenta.

przegrana de Gaulle'a

W latach 1969-1981 mamy we Francji do czynienia z rządami gaullistów i koalicji liberalno-prawicowej. Na fotelu prezydenta zasiadali kolejno Georges Pompidou i Valéry Giscard d'Estaing. Sytuacja ekonomiczna Francji nie była wówczas łatwa, a trudności zaostrzyły dodatkowo kryzysy paliwowe z lat 1973 i 1978/1979. Jesień 1968 r. przyniosła kryzys zaufania do franka i wystąpił znaczny popyt na marki niemieckie. Kryzys stał się tym ostrzejszy, że Bonn odmawiało rewaluacji swej waluty. Ostatecznie pierwsza ustąpiła Francja i w sierpniu 1969 r. doszło do dewaluacji franka o 12,5%. W rezultacie już w październiku tego samego roku RFN odpowiedziała rewaluacją o 8,5%. Decyzje te zachwiały poważnie rynkiem rolnym EWG, na którym ceny były określane w dolarach amerykańskich. Aby uniknąć poważniejszych perturbacji, wyłączono Francję do końca 1971 r. z mechanizmów tego rynku. Z drugiej jednak strony wspomniane wyżej operacje dały, na pewien czas, przemysłowcom francuskim w kontaktach z niemieckimi znaczącą, bo wynoszącą aż 21% swoistą premię eksportową.

trudności ekonomiczne

dewaluacja franka

W kwietniu i maju 1974 r. odbyły się we Francji, na skutek śmierci Pompidou, przedterminowe wybory prezydenckie. Ostatecznie wygrał je, jak wspomniano, Giscard d'Estaing, który po wyborze skazany był na współpracę z gaullistami, co wyraźnie mu nie odpowiadało, zwłaszcza że po ich niepowodzeniu w minionej kampanii miejsce umiarkowanego w poglądach Jean-Jacques Chaban-Delmasa zajął znacznie bardziej wyrazisty i ambitny Jacques Chirac. Nowy prezydent zakładał, że będzie mógł się oprzeć, oprócz własnego niewielkiego stronnictwa niezależnych republikanów, na Centrum Demokratycznym, umiarkowanych gaullistach i wreszcie socjalistach. Na przeszkodzie stanął jednak François Mitterand, któremu właśnie powiodło się stworzenie wspólnego bloku z komunistami. Warto przypomnieć, iż pierwszego formalnego kroku w tym kierunku dokonano już w grudniu 1968 r., kiedy zmieniono nazwę stronnictwa z Francuskiej Sekcji Międzynarodówki Robotniczej na Partię Socjalistyczną, co otwierało możliwość porozumienia z komunistami.

prezydent Giscard d'Estaing

Partia Socjalistyczna
Mitteranda

Ryc. 13

François Mitterrand (1916-1996) po zwycięstwie wyborczym w maju 1981 r.

lewicowa koalicja

Przełomem okazał się 1981 r., kiedy wybory parlamentarne wygrała, zdobywszy niespełna 50%, lewicowa koalicja, w której skład weszli socjaliści, komuniści i lewicowi radykałowie, a prezydentem, po dwóch turach wyborów w kwietniu i maju, obrano Mitterranda. Gabinet socjalistyczny z Pierre'em Mauroy na czele, w składzie którego do 1984 r. pozostawali komuniści, rządził do 1986 r. Komuniści znaleźli się w rządzie po raz pierwszy od maja 1947 r. Jednym z pierwszych posunięć było podniesienie najniższych rent i emerytur oraz płac, a tydzień pracy skrócono do 39 godzin. Praktyczną konsekwencją tych posunięć było dalsze osłabienie franka, który do czerwca 1982 r. dwukrotnie dewaluowano – łącznie o 9%, przy jednoczesnym wzroście wartości marki niemieckiej o 9,5%. Bardzo lewicowy pierwotnie program gospodarczo-społeczny został, pod wpływem realiów budżetowych, w 1983 r. wydatnie zmodyfikowany.

reformy socjalne

Kolejną płaszczyzną konfliktów stało się szkolnictwo. Socjaliści optowali za zlikwidowaniem tradycyjnego podziału na szkoły państwowe, w których nie nauczano religii, i prywatne (katolickie), które korzystały z subwencji państwowych. W grudniu 1982 r. pojawił się projekt ustawy zakładający ujednoczenie szkolnictwa średniego w duchu areligijnym w okresie 11 lat. W tym czasie nauczyciele szkół prywatnych mieliby przejść na pensje państwowe. W miarę postępu prac ustawodawczych rosło wzburzenie katolickiej opinii publicznej, a kulminacją był przełom stycznia i lutego 1984 r., kiedy doszło do masowych demonstracji. W rezultacie głos zabrał Mitterrand, który opowiedział się za zachowaniem dotychczasowego systemu. W tym stanie rzeczy w lipcu tego roku do dymisji podał się Mauroy. Zaskoczeni tym faktem komuniści oskarżyli rząd o sprowokowanie wzrostu bezrobocia przez „nieprzemyślaną” politykę restrukturyzacji przemysłu i odmówili wejścia w skład nowego gabinetu. Prezydent skwapliwie z tego skorzystał powołując Laurenta Fabiusa na stanowisko premiera.

konflikt o szkoły

Nic więc dziwnego, że w wyborach z lat 1986 i 1993 sukcesy odnosiła koalicja prawicowa: gaullistowskie Zgromadzenie na rzecz Republiki (*Rassemblement pour*

Ryc. 14
Jacques Chirac (ur. 1932)
– prezydent Francji od 1995 r.

la République – RPR) i Unia na rzecz Demokracji Francuskiej (*Union pour la démocratie français* – UDF). Do 1997 r. socjaliści rządili jedynie w latach 1988-1993. W 1997 r. prezydentem, po upływie drugiej kadencji Mitteranda, został Jacques Chirac. W okresie rządów obu prezydentów mieliśmy do czynienia z okresowym funkcjonowaniem *cohabitation*, czyli systemu politycznego, w którym prezydent współrządzi z gabinetem o odmiennej orientacji politycznej.

Nie bacząc na zróżnicowanie wewnętrznej sceny politycznej, Francja w latach 80. i 90. konsekwentnie opowiadała się za dalszą integracją Europy Zachodniej. W 1992 r. Francuzi, co prawda minimalną większością głosów, opowiedzieli się za traktatem z Maastricht, a rok później znaleźli się w gronie pierwotnych członków Unii Europejskiej. W 1999 r. przystąpili do Unii Gospodarczej i Walutowej, co doprowadziło do rozłamu w ruchu gaullistowskim. Oponentki nadmiernej integracji powołali wówczas do życia Ruch na rzecz Francji. Jednostki francuskie brały w 1991 r. udział w operacji „Pustynna Burza”, a następnym krokiem były działania NATO na Bałkanach oraz misje pokojowe pod egidą ONZ na obszarze byłej Jugosławii.

prezydent Jacques Chirac

integracja z Europą
Zachodnią

protektorat Francji

nowa konstytucja

Monako

Od 1860 r. księstwo Monako pozostaje pod protektoratem Francji. Trzy lata później założono w Monte Carlo słynne kasyno gry. W 1865 r. księstwo związało się z Francją unią celną, którą następnie w 1912 r. rozszerzono. W 1949 r. na tronie zasiadł książę Rainier III. W 1962 r. wprowadzono nową konstytucję, która poszerzyła znacznie zakres kompetencji organu ustawodawczego – Rady Narodowej (składającej się z księcia oraz 18 wybieranych w głosowaniu powszechnym członków), a władzę wykonawczą przekazano Radzie Rządowej (w jej skład wchodzi jeden reprezentant Francji). Ponadto powołano wówczas niezależny organ doradczy

– Radę Koronną. Od momentu ogłoszenia konstytucji w księstwie działają legalnie dwa stronnictwa polityczne: monarchistyczno-konserwatywna Unia Narodowo-Demokratyczna (UND) i Narodowy Związek Niezależnych.

nowa konwencja
finansowa z Francją

Rok 1963 przyniósł zakończenie sporu podatkowego z Francją w formie podpisania nowej konwencji finansowej, co oznaczało modyfikację założeń wspomnianej wyżej unii celnej z Republiką. Wtedy też pojawił się obowiązek uiszczania przez podmioty gospodarcze działające na obszarze księstwa podatków na rzecz Francji, jeżeli ponad 75% kapitału obrotowego znajduje się poza granicami księstwa. Umowy te były w następnych latach renegowane. W Radzie Narodowej w latach 1963--1993 mamy do czynienia z jednoznaczną przewagą UND, następnie przez krótki okres (do 1997 r.) Listy Wyborczej – *Liste Campare*, a potem ponownie UND.

Kraje Beneluksu

Belgia

odsunięcie od tronu
Leopolda III

Sytuacja tego kraju po II wojnie światowej była trudna, gdyż znaczna część społeczeństwa oceniała postawę króla Leopolda III wobec Niemców jako zbyt kompromisową, wobec czego już w 1944 r. ustanowiono regencję i powierzono ją bratu monarchy księciu Karolowi. Następne lata przyniosły wyraźną polaryzację społeczeństwa. Po jednej stronie znalazła się większość Flamandów i konserwatywna Partia Katolicka, po drugiej zaś Walonowie, komuniści, socjaliści i znaczna część liberałów. Leopold III nie zajmował wówczas bynajmniej koncyliacyjnej postawy. Co prawda w lipcu 1945 r. parlament – w składzie pochodzącym jeszcze sprzed wojny – uchwalił ustawę o przedłużeniu regencji księcia Karola do momentu, kiedy nowo wyłonione Izby powezmą uchwałę, czy niemożność sprawowania obowiązków przez Leopolda III przestała istnieć. Jednak dopiero wybory parlamentarne w maju 1949 r. doprowadziły do wyłonienia parlamentu w składzie, który akceptował ideę zwołania referendum w sprawie dalszych losów króla. Doszło do niego 12 III 1950. Społeczeństwo zaaprobowało wówczas powrót Leopolda III na tron. Za głosowało nieco ponad 57% wyborców, przeciw było 42%. Jednak wbrew intencjom pomysłodawców tego kroku pogłębił on jedynie antagonizmy między dwiema społecznościami, bowiem 58% Walonów opowiedziało się przeciw powrotowi i aż 72% Flamandów było za. Nie zamknęło to jednak tej kwestii, ponieważ powrotowi monarchy towarzyszyły masowe strajki w Walonii i samej Brukseli, podsycane przez antykrólewskie stanowisko socjalistów. 20 VII 1950 parlament przyjął uchwałę przywracającą Leopoldowi III suwerenne prawa. Nie uspokoiło to jednak sytuacji i w rezultacie już 16 VII 1951 abdykował on na rzecz swego syna Baudouina I, który następnego dnia zasiadł na tronie.

polaryzacja społeczeństwa

przejściowy powrót
Leopolda III

król Baudouin I

Po wojnie istotną kwestią była także kolaboracja z okupantem. Bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych aresztowano bądź internowano ponad 100 000 ludzi, a różnorodnym dochodzeniom poddano około 400 000. Jednak aż w 85% przypadków uznano, że oskarżenia są bezpodstawne. Przez długie lata po wojnie lansowano tezę jakoby kolaboracja była zdecydowanie wyraźniejsza w środowiskach walońskich. Dane statystyczne pokazują, że wyroki skazujące zapadły w odniesieniu do 0,73% Flamandów, 0,52% Walonów i 0,56% mieszkańców Brukseli. Należy jednak zaznaczyć, iż liczba wyroków śmierci z oskarżenia o kolaborację najwyższa była właśnie w Walonii. Statystycznie rzecz ujmując akcja rozprawy z kolaborantami osiągnęła znacznie poważniejsze rozmiary niż we Francji, Czechosłowacji czy Norwegii.

problem kolaboracji

*Dalsza część książki dostępna w wersji
pełnej.*

